

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

ענבר כהן*

החיבור בין משפט לטיפול אינו מובן מאליו. לכאורה מדובר בשני עולמות תכן שונים ולעיתים אף מנוגדים. המשפט שואף לאובייקטיביות ומקיים הליך ודיון אדברסרי לעומתי במטרה להגיע לחקר אמת. הטיפול, עניינו בחוויה הסובייקטיבית, בהבנת עולם הרגש ובתרומה לרווחה הנפשית והרגשית. עם זאת, המפגש בין הטיפול למשפט הופך לתכופ, בין השאר באמצעות עדות אנשי טיפול בהליכים משפטיים המעידים כעדים מומחים, בסוגיה מקצועית או כעדים רגילים המעידים על תהליך טיפולי רלוונטי. עדות אנשי הטיפול מעלה שאלות רבות הנוגעות למתחולל במהלכו וקשורות להתכנות הגישור בין שני עולמות תכן שונים כל כך. המאמר מציג מחקר שבחן את השאלה דרך נקודת מבטם של אנשי טיפול שהעידו בבית המשפט בתיקי עבירות מין (הליכים פליליים), באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים.

עיקר ממצאי המחקר מצביעים על חוויה של ניגוד בין הטיפול למשפט, שנסובה סביב התייחסות לשלוש תמות עיקריות: דימויים, שפה ומשחק. בוטא פער בין הדימויים שיוחסו לבית המשפט לבין התנהלותו במציאות, פער בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית והרגשה שהדיון המשפטי מנוהל כמשחק או כמחזה ובו אנשי הטיפול נתונים ליחס הנע בין אדישות לתוקפנות וזלזול. מיעוט

* עובדת סוציאלית, בעלת תואר שני בניהול מלכ"רים ובקרימינולוגיה ומנהלת את הקליניקה הסוציו-משפטית לנוער ולצעירים בסיכון ב"משנה", המסלול הקליני בבית הספר למשפטים במסלול האקדמי של המכללה למינהל. ענבר דוקטורנטית לקרימינולוגיה באוניברסיטת חיפה וחוקרת את המפגש בין עולם הטיפול לעולם המשפט, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתיקי עבירות מין. המחקר מתבסס על המחקר שערכה לשם קבלת תואר שני מחקרי במכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית.

בעברה ריכזה את תחום ההליך הפלילי, במרכז הסיוע לנפגעות תקיפה מינית בתל אביב, קרוב לעשר שנים. במסגרת תפקידה הייתה אחראית על העברת השתלמויות לפרקליטים ולשופטים על פגיעות מיניות מהיבטים נפשיים, חברתיים ומשפטיים, על מערך ליווי הנפגעות בהליך הפלילי ושותפה בקידום הליכי חקיקה ושינוי מדיניות.

תודה והערכה מיוחדת שמורה לעורך הדין, ד"ר דניאל אוחנה, מנחה המחקר במסגרת לימודי התואר השני במכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית. דניאל תרם מנסיונו המעשי והאקדמי וחלק לא מבוטל מהצלחת המחקר היה טמון בעניין הצרופ שהביע בתובנות המחקריות, ובהקפדתו המתמדת על הדיוק המחשבתי.

התייחסויות תיארו הרגשה של הלימה בין המשפט לטיפול, בין שמקורה בדמיון בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית, ובין שמקורה בהנאה ממעמד העדות, בהכרה בחיוניותו ובתרומתו לתהליך השיקום.

א. מבוא. ב. המפגש בין הטיפול למשפט; 1. הטיפול במשפט; 2. הטיפול והמשפט; ג. ניתוח תמות – דימויים, שפה ומשחק; 1. משפט וטיפול – חוויה של ניגוד; 2. משפט וטיפול – חוויה של הלימה. ד. סיכום.

א. מבוא

“Two roads diverged in a yellow wood,
And sorry I could not travel both
And be one traveler, long I stood
And looked down one as far as I could
To where it bent in the undergrowth”¹.

תחושות הצער וההחמצה הנובעות מחוסר היכולת לפסוע בשתי הדרכים, מתוארות בשירו של רוברט פרוסט בדיוק נפלא. תחושה זו, במידה רבה, הובילה למחקר המתועד במאמר הנוכחי. המחקר עסק במפגש בין שתי דרכים – הטיפול והמשפט ובשילוב ביניהן, או ליתר דיוק בהיתכנות השילוב ובהשלכותיו. המחקר התמקד במקרים שבהם אנשי טיפול מתבקשים להעיד בבית המשפט בהליכים פליליים ובפרט בתיקי עברות מין ונבע מהדים ביקורתיים שעלו מצדם של אנשי הטיפול באשר ליכולת לשלב שיח טיפולי בהליך המשפטי נוכח חוויית העדות הקשה. לכן המחקר מתחקה אחר חוויית העדות המתוארת על ידי אנשי הטיפול בניסיון לבחון אם ניתן לפסוע בשתי הדרכים, לשלב ביניהן או שהפער גדול מדי.²

לכאורה לא אמור להיות קשר בין הטיפול למשפט, שכן מדובר בעולמות תוכן שונים ולעתים מנוגדים. המשפט שואף לאובייקטיביות ולחקר האמת העובדתית, והוא משתמש לשם כך בהליך בירור לעומתי, המייצר יריבות בין הצדדים. הטיפול, עניינו בחוויה הסובייקטיבית, בעולמו הרגשי של הפרט, בשינוי תפיסות והתנהגויות פוגעניות, ביצירת קשר בינאישי משמעותי ומיטיב ובאיחוי פגיעות עבר.

למרות השוני בין העולמות, שכיחות המפגש ביניהם עולה עם השנים. אחת הדרכים שבהן הוא מתקיים היא באמצעות העדת אנשי טיפול במסגרת הליכים משפטיים כעדים מומחים, בסוגיה מקצועית הרלוונטית להליך או כעדים רגילים המעידים על תהליך טיפולי רלוונטי. תכיפות המפגש בין הטיפול למשפט מעלה שאלות רבות הנוגעות כולן למתחולל במהלכו: כיצד ניתן לגשר בין שני עולמות שונים כל כך? באיזו שפה מתקיים השיח ביניהם? אילו כללי

1 לקוח משירו של רוברט פרוסט “The Road Not Taken”.

2 המחקר נעשה במסגרת לימודים במסלול השלמות לתואר שני מחקרי במכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית. המחקר הוגש ביולי 2014.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

התנהגות מתווים את המפגש? וכיצד המפגש משפיע על החוויה הרגשית של הפרטים המקיימים אותו? המחקר הנוכחי מתמקד בשאלות הללו מנקודת מבטם של אנשי הטיפול ובדק את חוויית העדות החל משלב ההתכוננות לעדות – כתיבת חוות דעת, הצגת סיכומי טיפול והכנה לעדות על ידי עורך הדין וכלה בשלב העדות עצמה – החקירה הראשית והנגדית. המחקר הוא חלק ראשון ממחקר רחב יותר שיתמקד במפגש הבין-תחומי. חלקו השני של המחקר יתמקד בנקודת המבט של אנשי המשפט. במחקר אראיין פרקליטים, סנגורים ושופטים שחקרו אנשי טיפול או שמעו את עדותם. מטרת שני חלקי המחקר היא לגבש עמדה תאורטית בין-תחומית על המפגש המציעה תובנות משפטיות וטיפוליות. זאת, כדי להרחיב את השיח בנושא, כך שיצא מגבולות ההתייחסות המשפטית, וכדי לגבש תנאים אופטימליים לקיום מפגש בין-תחומי יעיל במעמד עדות אנשי הטיפול בבית המשפט.

העניין במחקר התגבש בתקופה שבה ריכזתי את תחום ההליך הפלילי במרכז הסיוע לנפגעות תקיפה מינית בתל-אביב. חלק מרכזי בתפקיד היה ליווי נפגעות בהליך הפלילי, אולם לא אחת פנו אליי להתייעצות נשות טיפול המטפלות בנפגעות, אשר התבקשו להעיד כעדות תביעה, על מצבה הנפשי של הנפגעת. מעמד העדות עורר חשש שנבע מחוסר ההיכרות עם השפה המשפטית ועם נוהגי ההליך. נשות הטיפול שאלו אותי איך ניתן להנגיש הבנות מעולם הטיפול לבית המשפט ומהן השלכות העדות על יחסי הטיפול. השיחות עמן המחישו לי עד כמה מורכב ומאיים המפגש בין עולם הטיפול לעולם המשפט. נשות טיפול, שהיו מוכרות לי במשך השנים כמובילות בתחומן, מצאו את עצמן מתלבטות באשר לשאלות בסיסיות כגון "איך לדבר" בבית המשפט, ו"מה מותר לומר ומה אסור". הידע המקצועי והמומחיות שלהן פסקו מלהוות מקור לכוח, ותחושות חוסר האונים והפחד היו דומיננטיות.

החשש שבוטא על ידי נשות הטיפול דמה, במידה רבה, לחששותיהן של הנפגעות: הדמיון היה בעיקר בהרגשה כי מדובר במעמד מאיים ובחשש מחבלה בהליך עקב היעדר ההיכרות עם השפה המשפטית ונוהגי הדיון המשפטי. הדמיון לנפגעות הוביל להחלטה להגביל את המחקר לתחום הפגיעות המיניות ולבדוק אם יש חוויה ייחודית הקשורה למאפיינים המיוחדים של הפגיעה המינית. עם זאת, בשל הרצון להימנע ממבט צר יתר על המידה, בדקתי את השאלה גם לגבי אנשי טיפול שטיפלו בפוגעים מינית או שהגישו חוות דעת בעניינם מטעם ההגנה. ניסיתי לבחון אם יש דמיון בחוויית העדות.

המחקר הוא מחקר איכותני, שמהלכו מותווה בהתבסס על הנחות יסוד קונסטרוקטיביסטיות ותאוריית העמדה הפמיניסטית (Stand Point Feminism).³ המחקר התבסס על ראיונות עומק

3 האפיסטמולוגיה המחקרית הקונסטרוקטיביסטית ותאוריית העמדה הפמיניסטית מעניקות חשיבות לאופן שבו משתתפי המחקר מארגנים ומפרשים את המציאות וממקמות את החוקרת כחלק אינטגרלי מהתופעה הנחקרת ולא כבעלת מבט חיצוני אובייקטיבי. במובן זה האפיסטמולוגיה המחקרית התאימה, מאחר שגם לי היה ניסיון במתן עדות מומחית מתוקף תפקידי כרכזת תחום ההליך הפלילי. לכן אני, כמו משתתפי המחקר חווייתי את העדות בהקשרים שונים וגיבשתי עמדה אישית לגבי המפגש האינטרדיסציפלינרי. בהקשר זה, האפיסטמולוגיה המחקרית סייעה לי להכיר בעובדה שאני למעשה חלק משדה המחקר, הכולל אנשי טיפול שהעידו בבית המשפט, אך עם זאת סייעה לי להיות מודעת לדעותי הפרטיות ולהקשיב למשתתפי המחקר

חצי מובנים⁴ שנערכו בין השנים 2011–2012. מסקנותיו הוגשו בשנת 2014. אוכלוסיית המחקר כללה 19 מרואיינים. 16 מרואיינים מתחומי הטיפול הבאים: פסיכולוגיה (5), קרימינולוגיה (2), עבודה סוציאלית (6), פסיכיאטריה (3) ושלשה מרואיינים שאינם אנשי טיפול לצורכי השוואה.⁵ כמחצית ממתתפי המחקר היו נשים (9) וכמחצית גברים (10). חלקם שימשו עדי תביעה (7), חלקם – עדי הגנה (5), חלקם העידו לסירוגין עבור שני הצדדים (4) וחלקם העידו כעדים שמונו על ידי בית המשפט (3). חלק מאנשי הטיפול העידו בעקבות טיפול בנפגעות תקיפה מינית או בעברייני מין, וחלקם העידו עדויות תורתיות על סוגיות מקצועיות: עדי ההגנה העידו על רמת המסוכנות של העובר על החוק או על מצבו הנפשי בעת ביצוע העברה; עדי בית המשפט העידו על כשירותו של הנאשם לעמוד לדין או על מצבו הנפשי בעת ביצוע העברה, ועדי התביעה העידו על השפעות פוסט-טראומטיות בעקבות פגיעה מינית או בשאלות הנוגעות לטיבו של הזיכרון הטראומטי.

הראיונות נתחו כנהוג לפי התאוריה המעוגנת בשדה (Grounded Theory). בשלב ניתוח הראיונות תמללתי את הראיונות, חילקתי אותם בהתאם לסדר השאלות וריכוזי התייחסויות שחזרו על עצמן או התכתבו זו עם זו, לתמות מרכזיות. איחוד התמות יצר את המסגרת הרעיונית המוצעת על ידי המחקר.⁶

עיקר ממצאי המחקר מצביעים על חוויה של ניגוד בין הטיפול למשפט שנסובה סביב התייחסות לשלוש תמות עיקריות: דימויים, שפה ומשחק. בוטא פער בין הדימויים שיוחסו לבית המשפט לבין התנהלותו במציאות, פער בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית והרגשה שהדיון המשפטי מנוהל כמשחק או כמחזה ובו אנשי הטיפול נתונים ליחס הנע בין אדישות לתוקפנות וזלזול וככלל גורם להרגשה של חוסר שייכות וחוסר תרומה להליך המשפטי.

ממקום "נקי", תוך הפרדת החוויה האישית שלי משלהם; להמשך קריאה בנושא ראו דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מגדר כרך 1, 382–426 (ניצה ינאי ואח' עורכות, 2007); אשר שקדי המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה 148–154 (2011); Susan Bordo, *Selection from the Flight to Subjectivity*, in THE GENDER AND SCIENCE READER 82–97 (Muriel Lederman & Ingrid Bartsch eds., 2001); SANDRA HARDING, *WHOSE SCIENCE? WHOSE KNOWLEDG?: THINKING FROM WOMEN'S LIVES* (1991).

4 הראיונות התבססו על כמה שאלות פתוחות שמטרתן הייתה לקבל התרשמות מקיפה על ציפיותיהם של משתתפי המחקר טרם מתן העדות; על האסטרטגיות שנקטו לשם הכנה לעדות; על חוויותיהם בעת מתן העדות בבית המשפט ביחס לשופטים, עורכי הדין והעדים השונים; על מחשבותיהם לגבי המרחבים שעדותם המקצועית פתחה אל מול הדילמות שהיא העלתה; על התייחסותם להשלכות העדות על המרחב הטיפולי ועל מחשבותיהם לגבי פתרונות אפשריים לקשיים שעלו.

5 נוסף על 16 אנשי הטיפול שהתראיינו, ערכתי שלושה ראיונות עם אנשי מקצוע שאינם ממקצועות הטיפול: שני רופאים ומומחה בליסטי, כדי לבדוק אם קיימים הבדלים מהותיים בחוויית העדות ואם מקורם נעוץ בהבדל בין טיפול למשפט.

6 ANSELM STRAUSS & JULIET M. CORBIN, *BASICS OF QUALITATIVE RESEARCH: TECHNIQUES AND PROCEDURES FOR DEVELOPING GROUNDED THEORY* (1998); KEITH F. PUNCH, *INTRODUCTION TO SOCIAL RESEARCH: QUANTITATIVE AND QUALITATIVE APPROACHES* (1st ed. 1998); METHODS OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS 1–33 (Ruth Wodak & Michael Meyer eds., 2nd ed. 2009).

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

מיעוט ההתייחסויות, שהן בבחינת חידוש לממצאים הקיימים, תיארו הרגשה של הלימה בין המשפט לטיפול, בין שמקורה בדמיון בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית, ובין שמקורה בהתאמה ל"משחק המשפטי" בשל הרגשת הנאה מהמעמד הפומבי וההצהרתי, בקבלת יחס מכבד ומקום משמעותי וחיוני בדיון המשפטי.

במאמר אסקור תחילה את התשתית התאורטית הקיימת באשר למפגש בין הטיפול למשפט, על בסיס המודל המוצע על ידי קרייג הייני – משפטן ופרופסור לפסיכולוגיה המתמחה בפסיכולוגיה ומשפט וסוקר שלוש דרכים לשילוב בין טיפול למשפט.⁷ הסקירה תתמקד בשתיים מתוך שלוש הדרכים למפגש. לאחר סקירת התשתית התאורטית אציג את התמות המרכזיות שעלו ממשנתפי המחקר. פרק ניתוח התמות יחולק לשני פרקים מרכזיים: הראשון ידון בחוויית הניגוד בין הטיפול למשפט והשני בחוויית ההלימה ביניהם. בכל פרק אמקד את הדיון סביב שלושת התמות המרכזיות שעלו מהראיונות, המתייחסות לדימויים על בית המשפט, הנפוצים בקרב אנשי הטיפול; לחוויית השפה המשפטית ביחס לשפה הטיפולית ולחוויית המשפט כזירה של משחק. בסיומו של המאמר אנתח את התמות ממבט כוללני ועל בסיס הניתוח אציע מספר מסקנות אופרטיביות וכיוונים להמשך מחקר.

ב. המפגש בין הטיפול למשפט

הדיון על שילוב דיסציפלינות הטיפול והמשפט⁸ הוא חלק מדיון רחב יותר על שילוב מדעי החברה והמשפט. תחילתו של המפגש בין מדעי החברה למשפט עוד בתחילת המאה ה-20, בעת שנעשה ניסיון לשלב בו ידע ממחקרים מתחום הקרימינולוגיה, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה.⁹ עיקר השימוש בתאוריות ממדעי החברה, באותה התקופה, התמקד במחקרים מתחום הפסיכולוגיה ההתנהגותית, שעסקו ביכולת ההרתעה של ההליך הפלילי. מאוחר יותר בשנות ה-20 וה-30 של המאה העשרים נעשה שימוש במחקרים מתחום הפסיכולוגיה הקוגניטיבית, שבחנו את ההנחות הקוגניטיביות שעליהן מתבססות ההכרעות השיפוטיות. שימוש זה נעשה בעיקר על ידי חוגים שנמנו עם זרם המשפט הראליסטי, אשר גרסו כי החלטות שיפוטיות נעשות על בסיס הערכים והאמונות שבהם מחזיקים השופטים ולא מתוך מערכת עקבית וניטרלית של שיקולים אובייקטיביים.¹⁰ בשנות ה-50 וה-60 התפתח השימוש במדעי

Craig Haney, *Psychology and Legal Change: On the Limits of a Factual Jurisprudence*, 4 *LAW & HUM. BEHAV.* 147 (1980) 7

כוונתי היא בעיקר לפסיכיאטריה, לפסיכולוגיה, לקרימינולוגיה ולעבודה סוציאלית. 8

דוגמאות לביטויים של מדעי החברה במשפט מופיעות בספרים עוד מתחילת המאה ה-20: HANS GROSS, *CRIMINAL PSYCHOLOGY: A MANUAL FOR JUDGES, PRACTITIONERS AND STUDENTS* (1911); GUY M. WHIPPLE, *THE PSYCHOLOGY OF TESTIMONY: PSYCHOLOGICAL BULLETIN* 307–309 (1922) 9

Jerome Frank, *Justice Holmes and Non-Euclidean Legal Thinking*, 17 *CORNELL L. REV.* 568 (1932); Karl Llewellyn, *Some Realism about Realism: Responding to Dean Pound*, 44 *HARV. L. REV.* 1222 (1931) 10

החברה ככלי לביקורת על המשפט וכן ככלי לקידום שינוי חברתי בזירה המשפטית. ידע מתחום הפסיכולוגיה שימש בשאלות של שפיות נפשית, דרכי שיקום עבריינים ותהליכי קבלת החלטות על ידי מושבעים וידע מתחום הקרימינולוגיה והסוציולוגיה החל לשמש במהלכים משפטיים לקידום זכויות אדם.¹¹

הניסיון לשלב ידע ממדעי החברה זכה, לא אחת, לביקורת מכיוונה של הדיסציפלינה המשפטית, מאחר ששיטות המחקר במדעי החברה לא הניבו ממצאים חד-משמעיים, במידה הנדרשת בבית המשפט ונטו לחקור נושאים מצומצמים יתר על המידה בהשוואה להיקף הסוגיות הנידונות בבית המשפט.¹² עם זאת, מאז שנות ה-70 השימוש בידע מתחום מדעי החברה החל להיות מקובל ותדיר יותר. התרבו המחקרים הפסיכולוגיים בנושאים הרלוונטיים למשפט¹³ ומידת האמפיריות שלהם והתאמתם לבית המשפט השתפרה באורח משמעותי.¹⁴ הדיון הספציפי יותר על המפגש בין טיפול למשפט זוכה לתשומת לב רבה מצדם של מקצועות הטיפול ובפרט מהדיסציפלינה הפסיכולוגית. הפסיכולוגיה בוחנת את הדרכים שבהן ניתן לשלב תחומי ידע פסיכולוגיים במשפט ואף לחולל בו שינוי. קרייג הייני, אחד החוקרים המובילים מתחום הפסיכולוגיה והמשפט מגדיר שלושה אופנים לשילוב:¹⁵

1. פסיכולוגיה במשפט (*Psychology in Law*) – יישום ידע מתחום הפסיכולוגיה בהליכים משפטיים, באמצעות הגשת חומרים פסיכולוגיים במסגרת ההליכים ובהתאם לכללים המשפטיים. תחום הפסיכולוגיה במשפט הוא האופן המקובל ביותר לשימוש בידע פסיכולוגי על ידי מערכת המשפט.
2. פסיכולוגיה ומשפט (*Psychology and Law*) – שימוש בפסיכולוגיה ובכליה המחקריים כדי להבין ולנתח את מערכת המשפט בצורה ביקורתית. זאת, באמצעות ניתוח פסיכולוגי של הנחות משפטיות לגבי התנהגות וניתוח פסיכולוגי של תהליכי קבלת החלטות במשפט.
3. פסיכולוגיה של המשפט (*Psychology of Law*) – חקר הזיקה בין חוק לבין התנהגות כדי לעמוד על הצרכים הפסיכולוגיים שהחוק מספק ועל האופן שבו אנשים מתייחסים לחוק כישות או כמוקד של כוח חברתי. בתחום זה נערכים מחקרים שבודקים את האופן שבו

Jeremy A. Blumenthal, *Law and Social Science in the Twenty-First Century*, 12 S. CAL. INTERDISC. L. J. 1 (2002); John Monahan & Laurens Walker, *Twenty-Five Years of Social Science in Law*, 35 LAW & HUM. BEHAV. 72 (2011)

LAWRENCE S. WRIGHSMAN, JUDICIAL DECISION MAKING: IS PSYCHOLOGY RELEVANT? 213–224 (1999); David L. Faigman, *The Law's Scientific Revolution: Reflections and Ruminations on the Law's Use of Experts in Year Seven of the Revolution*, 57 WASH. & LEE L. REV. 661 (2000).

Wayne T. Westling, *The Case for Expert Witness Assistance to the Jury in Eyewitness Identification Cases*, 71 OR. L. REV. 93 (1992).

Blumenthal, לעיל ה"ש 11.

Haney, לעיל ה"ש 7; אבישי אנטונובסקי "הפסיכולוגיה ומערכת המשפט – התילכנה השתיים יחדיו? על תרומת הידע על הטבע האנושי (המצוי) לתהליך עשיית הצדק (הרצוי)" *שערי משפט ה* 11 (2010).

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

אנשים מגיבים לחוקים שונים, מידת ההרתעה של החוק וחקר התנאים שבהם אנשים מצייתים לחוק.¹⁶

החלוקה שהייני עורך יכולה להוות מסגרת רעיונית הנוגעת לא רק לחיבור בין פסיכולוגיה למשפט, אלא לחיבור בין כל מקצועות הטיפול למשפט. במחקר התמקדתי בשניים מתוך שלושת התחומים שמונה הייני, ודנתי בכלל מקצועות הטיפול.

מטרת המחקר הנוכחי נוגעת לשניים מתוך שלושת אופני השילוב בין משפט לטיפול: הטיפול במשפט והטיפול והמשפט, שעליהם ארחיב בהמשך. המחקר דן בתחום הטיפול במשפט, מאחר שהוא חוקר את חוויית העדות של אנשי הטיפול בבית המשפט ומתמקד במאמצים הנדרשים מהם בבואם לשלב הבנות טיפוליות בהליך המשפטי. נוסף על תחום הטיפול והמשפט, המחקר עוסק בבחינת האינטראקציה של אנשי הטיפול עם אנשי המשפט ועם המשפט כמערכת. כך עלו תמות רבות, שעסקו בהתבוננות ביקורתית על ההתנהלות המשפטית ועל מיקומן של תובנות מתחום הטיפול בדיון המשפטי.

1. הטיפול במשפט

תחום הטיפול במשפט נוגע לאופנים שבהם המשפט משתמש בהבנות מתחום הטיפול, לצורכי ההליך המשפטי. עיקר השימוש בדיסציפלינות הטיפוליות נעשה באמצעות חוות דעת מקצועיות.¹⁷

מקומם של העדים המומחים בבית המשפט זוכה להתייחסות ענפה, הן מכיוונה של הדיסציפלינה המשפטית והן מכיוונה של דיסציפלינות הטיפול. המשפט מתמקד בעיקר בהגדרה החוקית של העד המומחה ואינו מבדיל בין תחומי ההתמחות השונים.¹⁸ לעומתו, דיסציפלינות הטיפול ובפרט הפסיכולוגיה, מרחיבות את הדיון על הדילמות המקצועיות והאתיות שעמן מתמודדים אנשי טיפול בעדות בבית המשפט ומגדירות כללים לכתיבת חוות דעת ולמתן עדות.

16 הייני מציין כי תחום מחקר זה מופשט מדי עבור הדיסציפלינה הפסיכולוגית, ולכן קיימים בו בעיקר מחקרים מתחום הקרימינולוגיה.

17 אבחוני מסוכנות מוגשים על ידי קרימינולוגים קליניים, עובדים סוציאליים, פסיכיאטרים או פסיכולוגים; ראו ס' 5 (ב) לחוק הגנה על הציבור מפני ביצוע עבירות מין, התשס"ו–2006. תסקירי נאשמים מוגשים על ידי קציני מבחן, שהם עובדים סוציאליים במקצועם; ראו ס' 27 לפקודת המבחן [נוסח חדש], התשכ"ט–1969. תסקירי נפגעי עברה מוגשים, גם הם, על ידי קציני מבחן; ראו ס' 187 (ב) לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב–1982. חוות דעת פסיכיאטריות לעניין הכשרות לעמידה לדין מוגשות על ידי פסיכיאטרים; ראו ס' 1 לחוק טיפול בחולי נפש, התשנ"א–1991.

18 הגדרת תפקידם של העדים המומחים מופיעה בפקודת הראיות ובתקנות סדר הדין האזרחי. ראו פקודת הראיות [נוסח חדש], התשל"א–1971; תקנות סדר הדין האזרחי, התשמ"ד–1984. הגדרת תפקידם של העדים המומחים מופיעה גם בפסיקה. ראו כמה פסקי דין מרכזיים העוסקים בסוגיה: ע"פ 141/04 פלוני נ' מדינת ישראל, (פורסם בנבו, 11.9.2007); ע"א 745/82 שחר נ' בור, פ"ד מ(2) 46 (1986); ע"פ 9724/02 אבו-חמאד נ' מדינת ישראל, פ"ד נח(1) 71 (2003); ע"א 1639/01 קיבוץ מעיין צבי נ' קרישוב, פ"ד נח(5) 215 (2004).

מקור הדילמות המקצועיות נעוץ, במידה רבה, בשני היבטים המתארים פער אינהרנטי הנוצר עקב עדות איש הטיפול בבית המשפט. הראשון נוגע להבדלים בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית, והשני נוגע לדילמות האתיות הנובעות מהפער בין תפקידו המשפטי של איש הטיפול כמאבחן ומגיש חוות הדעת, לבין תפקידו הטיפולי במערכת יחסי הטיפול. בהמשך הפרק אדון בשני ההיבטים הללו בהרחבה.

(א) ההבדלים בין השפה המשפטית לשפה הטיפולית

המפגש בין השיח הטיפולי לשיח המשפטי הוא כאמור מפגש בין שני עולמות הזרים זה לזה במובנים רבים. בעת המפגש נחשף הפער האינהרנטי בין שני סוגי השיח, המתבטא בכמה תחומים:

1. **פער במטרות החברתיות** – דיסציפלינות הטיפול נבדלות מדיסציפלינת המשפט במטרות החברתיות שהן מצייבות לעצמן. מטרת המחקר שנערך על ידי דיסציפלינות הטיפול הוא לפתח גופי ידע, כוונה להיטיב מערכות יחסים ואינטראקציות ולמזער קונפליקטים והתנהגויות מאל-אדפטיביות. המשפט הפלילי לעומתן, עניינו בחתירה לחקר האמת העובדתית, בהרתעה ובענישה. מטרתו לשמור על הסדר החברתי, גם אם במחיר של פגיעה בצדדים המעורבים והעמקת הקונפליקט ביניהם.¹⁹
2. **פער בהגדרת עובדות** – מטרת המחקר של שדות השיח הטיפוליים היא להגדיר עקרונות ודפוסי התנהגות. בשל כך המחקר יכול להגיע למסקנות בצורה מכלילה והסתברותית, משמע הוא יקבע את הסבירות האפשרית לקיום התנהגות מסוימת בהינתן תנאים מסוימים. בירור העובדות במשפט הפלילי מחייב העמדת רף גבוה וכמעט מוחלט של ודאות ראייתית, בשל חומרת הסנקציה המוטלת בעת ההרשעה. לכן בתי המשפט מסתייגים מלקבל הכללות מעולם הפסיכולוגיה כראיה. אמירה עקרונית לגבי דפוסי התנהגות יכולה להתקבל רק כאשר יוכח כי היא מסבירה את ההתנהגות הספציפית, שנידונה בפני בית המשפט.²⁰
3. **פער בין עמדה אובייקטיבית לעמדה המונעת מאינטרסים** – המחקר של שדות השיח הטיפוליים, ככל שדה מחקר אקדמי, מתבסס על שיטות מחקר אמפיריות ומטרתו להגיע לממצאים מהימנים. המשפט, לעומתו, מתנהל בתוך כללי דיון אדוורסריים, ולו שותפים צדדים משפטיים המונעים מתוך אינטרסים. ההתנהלות האינטרסנטית גורמת, לא אחת, להצגת העובדות בצורה מכוונת ולעתים אף מוטה ולהפעלת מניפולציות על חשיפת המידע. בכל מקרה הצגת המידע היא בהתאם לאסטרטגיה המשפטית, ולא לשם בירור אובייקטיבי של תופעות.²¹

GARY B. MELTON, JOHN PETRILA, NORMAN G. POYTHRESS & CHRISTOPHER SLOBOGIN, 19
PSYCHOLOGICAL EVALUATIONS FOR THE COURTS: A HANDBOOK FOR MENTAL HEALTH
PROFESSIONALS AND LAWYERS 8–15 (3rd ed. 2007).

שם; Haney, לעיל ה"ש 7.

PSYCHOLOGICAL ; 7, לעיל ה"ש; Haney; PAT CARLEN, MAGISTRATES' JUSTICE 80 (1976) 21
EVALUATIONS FOR THE COURTS, לעיל ה"ש 19.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

(ב) ההבדלים בין תפקידו המשפטי של איש הטיפול לתפקידו הטיפולי

אחת הדילמות הנובעות מהשוני בין השפה המשפטית לטיפולית, היא זו הנוצרת בשעה שאנשי טיפול נדרשים להעיד עדות מומחה בבית המשפט. מטרת העדות של איש הטיפול היא להנגיש תחומי ידע טיפוליים למשפט ולמעשה "לתרגם" את השפה הטיפולית לכללי הדיון המשפטיים. איש הטיפול מכהן במצבים אלו בשני תפקידים: בתפקיד טיפולי, בהיותו המטפל של התובע או הנתבע ובתפקיד משפטי בהיותו מאבחן המגיש חוות הדעת. השילוב בין שני התפקידים גורם, לא אחת, לדילמות אחרות.

קיימות שתי גישות לדיון במפגש בין התפקיד הטיפולי לתפקיד המומחה:

גישה אחת מאמינה בהפרדה מוחלטת בין שני התפקידים ומניחה שקיים שוני מהותי בין תפקידו של איש הטיפול במערכת יחסי הטיפול לבין תפקידו כמאבחן בשירות ההליך המשפטי. שוני זה עלול לגרום לקונפליקט בין שני התפקידים ואף לבעיות אחרות. זאת, מאחר שהפסיכולוג המשפטי אמור להעניק לבית המשפט תמונה מדויקת, מהימנה ואובייקטיבית המחייבת שיטה מובנית של איסוף נתונים ואבחון. מסיבה זו איסוף הנתונים שנעשה בשיחה עם הלקוח מתבצע לרוב מעמדה מרוחקת וניטראלית, המנוגדת לעקרונות טיפול בסיסיים.²² הפסיכולוג המטפל, לעומתו, מתמקד בעיקר בשיפור איכות חייו של המטופל. בשל כך תפקידו הוא תומך, מקבל ואמפתי, ומטרת הרישום שהוא עורך היא בעיקר תיעוד דברי המטופל מנקודת מבטו הסובייקטיבית של איש הטיפול. מסיבה זו, היכולת של תיעוד זה לעמוד במבחני מהימנות משפטיים, היא מוגבלת.²³

גישה שנייה מאמינה שעל אף המורכבות, אין מניעה ולעתים אין בררה לעסוק בטיפול ובעת ובעונה אחת גם באבחון פורנוזי ובתנאי שאיש הטיפול ינקוט צעדים אתיים מסוימים, כגון הכרה בעובדה שהמרחב הטיפולי עלול להיחשף בפני בית המשפט, מסיבות שונות. מסיבה זו קיימת חשיבות לקיים דיאלוג אתי בין הפסיכולוג למטופל, על האפשרות שהפסיכולוג יצטרך להעיד בבית משפט על חומרים שעולים בטיפול ולהפר, בתוך כך, את הסודיות שעליה התחייב בתחילת הטיפול. מטרת הדיאלוג היא לאפשר הבנה והסכמה הדדית לגבי אופן התנהלות הדברים, אם אפשרות כזו תעלה. גישה זו אינה רואה סתירה בין תפקידו האמפתי של איש

22 כך, למשל, בטיפול נפשי הפסיכולוג לא יאיץ במטופל לחשוף פרטים שהוא אינו מעוניין לדון בהם. לעומתו, הפסיכולוג הפורנוזי ישאל שאלות מפורשות, יעודד להרחיב את השיחה על נושאים שונים ויברר פרטים מגורמים נוספים, פרט לפונה עצמו. זאת, כדי להרכיב חוות דעת מפורטת ומבוססת.

23 Larry H. Strasburger, Thomas G. Gutheil & Archie Brodsky, *On Wearing Two Hats: Role Conflict in Serving as Both Psychotherapist and Expert Witness*, 154 AM. J. PSYCH. 448 (1997); Stuart A. Greenberg & Daniel W. Shuman, *Irreconcilable Conflict Between Therapeutic and Forensic Roles*, 28 PROFESSIONAL PSYCHOLOGY 50 (1997); Stuart A. Greenberg & Daniel W. Shuman, *When Worlds Collide: Therapeutic and Forensic Roles*, 38 PROFESSIONAL PSYCHOLOGY 129 (2007). עוד יצוין כי במענה לשאלה בראיונות עם משתתפי המחקר, בנוגע לדרכים להתכוננות לעדות, אנשי הטיפול ציינו בעיקר כי ההכנה לעדות נעשית בעיקר בעזרת עורך הדין, ולא צוין במפורש שימוש בספרי הדרכה. כמו כן לא קיימים ספרי הדרכה בעברית.

הטיפול לבין יכולתו לדווח על הטיפול בצורה אובייקטיבית ואף לאבחן את המטופל. להפך, טענת הגישה היא שאבחון ראשוני נדרש ללא קשר לקיום הליך משפטי, וזאת כדי להעניק טיפול מותאם ומקצועי ולא-ראוי, שאבחון למטרות טיפוליות יהיה אובייקטיבי או מהימן פחות מאבחון שנועד למטרות משפטיות.²⁴

שתי הגישות נוגעות לדילמה המרכזית שעמה איש הטיפול נדרש להתמודד בבואו להעיד בבית המשפט. התייחסות נוספת לדילמה מופיעה בקודים האתיים של תחומי ההתמחות הפורנזיים (משפטיים) של איגוד הפסיכולוגים האמריקני והאקדמיה האמריקנית לפסיכיאטריה ומשפט. הקודים האתיים קובעים, בין היתר, כללים מפורטים לתהליך האבחון ולכתיבת חוות הדעת המוגשת בבית המשפט.²⁵

בישראל, לעומת זאת, אין הסדרה פורמלית של כללים לכתיבת חוות דעת נפשית המוגשת לבית משפט, ואין תחומי התמחות פורנזיים של מקצועות הטיפול. מבנה חוות הדעת המפורטת בפקודת הראיות²⁶ הוא מבנה כללי שאינו מייחס חשיבות להבדלים דיסציפלינריים. מקצועות הטיפול מכשירים לערוך אבחונים נפשיים, במסגרת הלימודים וההכשרה האקדמית. אולם עריכת האבחונים וההערכות אינה נלמדת מתוך הכוונה להגישם לבית המשפט, אלא כאמצעי

RICHARD S. EPSTEIN, KEEPING BOUNDARIES: MAINTAINING SAFETY AND INTEGRITY IN THE PSYCHOTHERAPEUTIC PROCESS (1994); DAVID L. SHAPIRO, FORENSIC PSYCHOLOGICAL ASSESSMENT: AN INTEGRATIVE APPROACH (1991); Terence Heltzel, *Compatibility of Therapeutic and Forensic Roles*, 38 PROFESSIONAL PSYCHOLOGY 122 (2007) 24
 Speciality Guidelines for Forensic Psychologists, AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION (2013); THE AMERICAN ACADEMY OF PSYCHIATRY AND THE LAW (AAPL); American Academy of Psychiatry and the Law: Ethics Guidelines for the Practice of Forensic Psychiatry, AAPL, available at <http://www.aapl.org/ethics.htm> (נבדק לאחרונה ב-24.1.2016); 25
 ; איגוד הפסיכולוגים בארצות-הברית מתייחס לכפל התפקידים הבלתי-נמנע בקוד האתי: Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct (2002). כמו כן קיימות הנחיות לכתיבת חוות דעת המפורסמות בקוד האתי של הפסיכולוגיה הפורנזית שאומצו על ידי איגוד הפסיכולוגים האמריקני: DIV. 41 & THE AMERICAN PSYCHOLOGY-LAW SOCIETY. כן ראו Specialty Guidelines for Forensic Psychologists (1991); Committee on Ethical Guidelines American Academy of Psychiatry – AAPL for Forensic Psychologist (1991) and the Law Forensic Evaluation of Psychiatric Disability, AAPL, available at <http://www.aapl.org/docs/pdf/Evaluation%20of%20Psychiatric%20Disability.pdf> (נבדק לאחרונה ב-24.1.2016).
 התייחסות ישראלית לכללי כתיבת חוות דעת פסיכולוגית ניתן למצוא במאמרו של משה אלמגור "כללים לכתיבת חוות-דעת מומחה בפסיכולוגיה" סוגיות בפסיכולוגיה משפט ואתיקה בישראל: אבחון, טיפול ושיפוט 53 (דוד יגיל, אמנון כרמי, משה זכי וענת לבני עורכים, 2008).
 ס' 24 לתוספת הראשונה לפקודת הראיות. 26

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

לתכנון טיפול ולהערכה.²⁷ אי לכך, הגשתם בבית המשפט כרוכה, לא אחת, בהתמודדות עם היעדר התאמתם לדרישות המשפטיות.²⁸

באשר לעדות בבית המשפט אין הכשרה פורמלית בתחום, וכמעט שאין התייחסות אתית. עיקר ההתייחסות היא באמצעות ספרי הדרכה הסוקרים את שלבי ההליך המשפטי, מנסחים המלצות המסייעות לאיש הטיפול להתמודד עם דרישות שונות של מערכת החוק והמשפט (למשל דרישות להעברת רישומי טיפול) וממליצים על דרכים להכנה לעדות ולהתמודדות עם אסטרטגיות שונות של חקירה נגדית.²⁹

2. הטיפול והמשפט

תחום הטיפול והמשפט מתמקד כאמור באופנים השונים שבהם מקצועות הטיפול משתמשים בכלי המחקר שלהם, כדי להבין ולנתח את מערכת המשפט בצורה ביקורתית. בתחום זה נעשים מחקרים רבים המתמקדים בחוויה הרגשית של עדים בבית המשפט. המחקר עוסק בשני אלמנטים מרכזיים המעצבים את החוויה הרגשית, שעליהם ארחיב את הדיון בהמשך: הראשון הוא הנרטיב המקובל במשפט – הבניית הנרטיב ואופן הצגתו בבית המשפט; השני הוא המרחב המשפטי – המבנה הפיזי של בית המשפט והדרכים לניהול הפרט במרחב. מטרת המחקר היא להבין כיצד הבניית הנרטיב והתנהלות הפרטים במרחב משפיעים על החוויה הרגשית של העדים בבית המשפט. מרבית המחקרים מתמקדים בחוויה הרגשית של עדים רגילים (Lay Witnesses). באשר לעדים מומחים בכלל ואנשי טיפול המעידים בבית משפט ככובעם המקצועי בפרט,³⁰ הכתיבה בנושא העדות מתמקדת בפערים בין הטיפול למשפט,³¹ בתפקיד עדות אנשי הטיפול בבית המשפט ובאסטרטגיות להתמודדות עם החקירה בבית המשפט,³²

27 פסיכיאטרים לומדים לערוך אבחונים פסיכיאטריים; פסיכולוגים לומדים לערוך מבחנים פסיכודיאגנוסטיים; אבחוני מסוכנות נלמדים בפקולטות לקרימינולוגיה קלינית והערכות פסיכוסוציאליות נלמדות בבתי הספר לעבודה סוציאלית.

28 יצוין כי מערכי מסוכנות עוברים הכשרה במסגרת הלימודים בחלק מהפקולטות ללימודי קרימינולוגיה בארץ. הערכת המסוכנות מיועדת להוות כלי אבחוני המשרת את בית המשפט.

29 הפרק כולו מבוסס על שלושה ספרים מובילים בתחום: ALLAN E. BARSKY & JONATHAN W. GOULD, CLINICIANS IN COURT: A GUIDE TO SUBPOENAS, DEPOSITIONS, TESTIFYING, AND EVERYTHING ELSE YOU NEED TO KNOW (2nd ed. 2002); STANLEY L. BRODSKY, TESTIFYING IN COURT: GUIDELINES AND MAXIMS FOR THE EXPERT WITNESS (Washington, 1991); STANLEY L. BRODSKY, THE EXPERT WITNESS: MORE MAXIMS AND GUIDELINES FOR TESTIFYING IN COURT (1999).

30 בין כעדים מומחים או כעדים רגילים המעידים על מסגרת יחסי טיפול.

31 אנטונובסקי, לעיל ה"ש 15; Haney, לעיל ה"ש 7; PSYCHOLOGICAL EVALUATIONS FOR THE COURTS, לעיל ה"ש 19.

32 משה אלמגור "הגנת אי שפיות: תפקידו של הפסיכולוג הקליני במשפט הפלילי" רפואה ומשפט 27, 171 (2002); כרמיה אוריין "לבטיו של הפסיכולוג הקליני בתפקידו כממליץ בתיק אימוץ" סוגיות בפסיכולוגיה משפט ואתיקה בישראל: אבחון, טיפול ושיפוט 207 (דוד יגיל, אמנון כרמי, משה זכי וענת לבני עורכים, 2008); יוסף אלרון "תסקיר מבחן ותסקיר קורבן – שיקולים משפטיים ואתיים" סוגיות בפסיכולוגיה משפט ואתיקה בישראל: אבחון, טיפול ושיפוט 163

בכללים לכתיבת חוות דעת,³³ ובסוגיות אתיות רלוונטיות למעמד העדות של איש הטיפול.³⁴ אין כתיבה באשר לחוויה בעת מתן העדות, ומכאן חשיבותו של המחקר הנוכחי.

(א) השפעת המרחב והנרטיב במשפט על החוויה הרגשית של עדים

(1) נרטיב

שני מרכיבים מכוננים את הנרטיב המוצג בפני בית המשפט ומשפיעים על החוויה הרגשית שעמה מתמודדים העדים במהלך עדותם. הראשון הוא הסיפור או הנרטיב של העברה והדרכים לעיצובו לכדי גרסה משפטית, והשני הוא אופן הצגת הנרטיב בבית המשפט על ידי עורכי הדין והעדים.

הראיה המרכזית בהליכים משפטיים, הדנים במקרים של אלימות, היא לרוב עדויות מפי עדים. על פי רוב, המשפט נוהג לעצב את הנרטיב של העדים כך שיתאים לצרכיו. בדיון בבית המשפט נעשה שימוש מניפולטיבי במידע הקיים ברשות הצדדים. כל צד מציג את העובדות המשותפות את צרכיו ומקיים מעין "משחק" במידע המועבר לבית המשפט (The Information "Game").³⁵ ככלל נעשה ניסיון להתאים את נרטיב הפגיעה לנרטיבים סטנדרטיים, שנשמעו פעמים רבות בבית המשפט, ש"רגיל" אליהם ומגדירים כמהימנים.³⁶ סיפורים מיוחדים נתפסים כ"מאתגרים" עבור בית המשפט, ולכן ניתנים להפרכה בקלות רבה יותר. כך למעשה הקולות האותנטיים של העדים לא נשמעים, מאחר שהם עוברים עיצוב מחדש אל תוך הבניות דיסציפלינריות של השיח המשפטי.³⁷

פרטי הסיפור מעוצבים בסדר כרונולוגי ונהיר ומנוסחים מחדש כעובדות וכהוכחות משפטיות, שהן שונות מההבנה הקונבנציונלית לגבי אירועים שונים. הסיפור עובר הפשטה מכוונת שגורמת, פעמים רבות, לעובדות מסוימות להיות מוצגות בצורה עמומה או לא להיות מוצגות כלל. למשל, פעמים רבות הדיון יעסוק במעשה העברה וישמיט את ההקשר שבו הוא נעשה, לרבות אירועים שונים, רגשות, מוטיבציות ומחשבות הקשורים להתרחשותו.³⁸ מנגד,

(דוד יגיל, אמנון כרמי, משה זכי וענת לבני עורכים, 2008); משה זכי "נאמנותו של הפסיכולוג הבודק למזמין השירות – גורם הטיה בהערכות פסיכולוגיות משפטיות" רפואה ומשפט 44, 78 (2011); CLINICIANS IN COURT, לעיל ה"ש 29; TESTIFYING IN COURT, לעיל ה"ש 29; THE EXPERT WITNESS, לעיל ה"ש 29.

33 אלמגור "כללים לכתיבת חוות דעת מומחה בפסיכולוגיה", לעיל ה"ש 25; "סטנדרטים לכתיבת חוות דעת פסיכולוגית לבית המשפט" הסתדרות הפסיכולוגים בישראל (2008) www.psychology.org.il/article/63 (נבדק לאחרונה ב-24.1.2016).

34 אוריין, לעיל ה"ש 32; אלרון, לעיל ה"ש 32; זכי, לעיל ה"ש 32.

35 CARLEN, לעיל ה"ש 21.

36 PAUL ROCK, THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT: WITNESSES AND PROFESSIONALS IN THE CROWN COURT CENTRE AT WOOD GREEN (1993); NIGEL G. FIELDING, COURTING VIOLENCE: OFFENCES AGAINST THE PERSON CASES IN COURT 55–108, 167–188 (2006).

37 ליאורה בילסקי "אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול" עיוני משפט כג 421 (2000).

38 FIELDING, לעיל ה"ש 36.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

הסיפור הפשטני והסטנדרטי מנוסח, פעמים רבות, באמצעות מונחים ארכאיים או בביטויים גבוהים או במילים אשר המשמעות המשפטית שלהן שונה מהמשמעות השכיחה בשיח הקונוונציונלי. השימוש ברטוריקה מסוג זה נעשה, בין השאר, כדי לייצר עבור עולם המשפט הבחנה של מעמד ודיסציפלינה.³⁹

הנרטיב מוצג בהתאם לאופיו הממושע והטקסי של הדיון המשפטי, שלעתים מנוהל כמחזה. משתתפי המחזה נוטלים חלק בהליך ומשחקים את תפקידם המוגדר מראש. כל הופעה של שחקן מתוכננת בקפידה, מתוך שיקולים אסטרטגיים ושיקולים של יעילות ההליך. ככלל, ההתנהלות המילולית בבית המשפט נעשית בצורה פולמוסית כוחנית ותאטרלית. האשמות מוצגות על ידי צד אחד כאמיתות מוחלטות ועל ידי הצד השני כשקרים מוחלטים. מטרת הדיון אינה לחתור לחקר האמת, אלא לנהל מאבק כוח ("Trial of Strength") באמצעות הצגת נרטיב הנתפס אמין ומאורגן, כך שיתמוך בטענות הצדדים.⁴⁰

במהלך הדיון המשפטי עורכי הדין נוהגים להעביר את טענותיהם בצורה משוחקת, מאמצים קול חזק במיוחד, עושים מחוות שונות עם הגלימה ובמהלך הכתבת קצב החקירה, נעים משאלות שאלות באינטונציה רכה לאינטונציה מאשימה וקשה. במסגרת ההתנהלות התאטרלית, הצגת העדים על ידי הצדדים, היא חד-ממדית ומגמתית. נפגעות עברות מין מוצגות על ידי התביעה כחסרות אונים ותמימות ועל ידי ההגנה כפרובוקטיביות, נקמניות ושקרניות, והתנהגותן המוסרית נבחנת. הנאשמים מוצגים על ידי ההגנה כחפים מפשע וכמאשמים שלא בצדק, ועל ידי התביעה כפושעים חסרי מצפון.⁴¹

עד שייחשב כ"עד טוב" וייתפס כמהימן, לרוב יהיה ברור ותמציתי ובעל יכולת לביטוי מותאם של רגשות, שפת גוף ואינטונציה.⁴² עדים מומחים במובן זה ינהגו לרוב להעיד בצורה מאופקת וסדורה, אולם נמצא כי ייחוס המהימנות יהיה גבוה יותר כלפי עדים גברים מאשר עדות נשים. זאת, כנראה בעקבות עמדות סטראוטיפיות התופסות גברים כאובייקטיביים ומקצועיים ונשים כאמוציונליות ולכן מוטות.⁴³

את הצגת הסיפור מנהלים השופטים, אשר קובעים במידה רבה מי מוסמך לקבוע עובדות מסוימות ומי אינו מוסמך לקבוע אותן.⁴⁴ במקרים מסוימים השופטים קובעים את סדר הבאת העדים, בהתאם לכללים ראייתיים ולפרוצדורות משפטיות שונות. כך, בין השאר, בא לידי ביטוי אילוץ הנרטיב אל תוך השיח המשפטי – בצורה היררכית ולא שוויונית מהשופט, דרך עורך הדין, אל העד.⁴⁵ השופטים ינהלו את הדיון גם בהיבט של שאילת השאלות – הם יכולים,

39 שם; The Social World of an English Crown Court, לעיל ה"ש 36, בעמ' 31–51.

40 שם, בעמ' 27; Paul Rock, *Witnesses and Space in a Crown Court*, 31 BRIT. J. CRIMINOL. 266 (1991).

41 The Social World of an English Crown Court, לעיל ה"ש 36, בעמ' 56–59.

42 *Witnesses and Space in a Crown Court*, לעיל ה"ש 40; FIELDING, לעיל ה"ש 36.

43 אנטונובסקי, לעיל ה"ש 15; רינה בוגוש מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל (1999).

44 כך, לדוגמה, יגבילו עדים רגילים הטוענים טענות מקצועיות או יגבילו עדים מלספר עובדות מפי שמועה.

45 YON MALEY, *THE LANGUAGE OF THE LAW* 11 (John Gibbons ed., 1994).

למשל, להתעכב ולבקש מעורך דין לנסח מחדש את שאלותיו בצורה פחות תוקפנית, אם כי מטרת בקשות אלו תהיה בעיקר לשמור על הסדר והנימוס בדיון, ופחות כדי להגן על רגשות העד. ככלל, שופטים אינם יכולים לאמץ גישה של עידון חקירה נגדית, מאחר שזו לא נועדה להיות עדינה, אלא להיות מעמתת.⁴⁶

חלק אינטגרלי מתפקיד השופט הוא שמירה על ניהול הליך תקין. תפקיד זה כרוך בפרשנות המשפטית ובשמירה על עיצוב השיח באמצעות עיצוב הנרטיב ואופן הצגתו בבית המשפט, כפי שתואר לעיל. למעשה, בזכות עיצוב השיח, בית המשפט מצליח לקיים אינטראקציה דיונית בנושאים מעוררי קונפליקט, וכל זאת במסגרת בטוחה. עיצוב השיח משמש למעשה ל"אילוף הרגשות הפראיים" ("Taming Savage Feelings"), משמע השימוש בשפה גבוהה וההקפדה הנוקשה על כללי ההתדיינות, מאפשרים לבית המשפט לשלוט על סיטואציות טעונות ולמנוע את התדרדרותן לסיטואציות אלימות ומסוכנות. כך מתאפשר קיום הליך תקין וביורר שקול של העובדות.⁴⁷

עיקר החוויה הרגשית של עדים בבית משפט מושפעת מהפער בין התפיסה הפופולרית על האופן שבו ראוי שיתנהל ההליך המשפטי לבין התפיסה המשפטית באשר לניהול הליך משפטי הוגן. אותו הפער גורם לחוויה רגשית מורכבת ולעתים קשה בקרב העדים השונים.⁴⁸ הבניית נרטיב העברה אצל העדים, למשל, מייצרת מצב פרדוקסלי שבו קיימים למעשה שני זיכרונות של האירוע הנדון: הראשון, הוא הזיכרון האוטנטי של העד, שמתאפיין בכלבול ובסתירות; השני, הוא זיכרון מאורגן ואף לעתים מאורגן מדי, של הגרסה שניתנה במשטרה, שעברה תהליך עיצוב וארגון כרונולוגי. העד אינו מתבקש להעיד על הזיכרון האוטנטי שלו באשר לאירועים, אלא לשחזר את הזיכרון שלו לגבי הגרסה שנרשמה במשטרה. בדרך זו נוצרת תחושת ניכור וזרות בין העדים לבין הסיפור שהם מתבקשים לספר בבית המשפט. זאת, מאחר שהוא נחוה, פעמים רבות, כלא־משקף את החוויה האוטנטית שלהם.⁴⁹

הבניית הנרטיב משפיעה גם על עדים מומחים מתחום הטיפול המתמודדים עם לחץ מכיוונו של עורכי הדין לעצב מחדש את חוות הדעת שלהם, כך שיתאימו לטענות ההגנה או התביעה. ממחקר שנערך בקרב קציני מבחן, המוסרים תסקירים לבית משפט, עולה כי עיצוב הנרטיב האינטרסנטי גורר יחס חשדני מצדם של קציני המבחן כלפי עורכי הדין. קציני המבחן תיארו יחס חשדני כלפי סנגורים ואת ההימנעות שלהם ממסירת תסקירים לעורכי הדין, עקב החשש מפני השימוש שיעשו בהם. החשש נבע מהאופן שבו קציני המבחן תופסים את הסנגורים, כמי שעובדים בתוך פריזמה צרה ומתעניינים רק באינטרסים קצרי הטווח של

46 FIELDING, לעיל ה"ש 36.

47 ש.ס.

48 Gillian Hunter, Jessica Jacobson & Amy Kirby, *Out of the Shadows: Victims' and Witnesses' Experiences of Attending the Crown Court*, in INSTITUTE FOR CRIMINAL POLICY RESEARCH (2013).

49 THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

נאשמים (למשל הרשעה מקלה), ולא באינטרס הטיפולי, שהוא לעתים ארוך טווח ונתפס על ידי קציני המבחן כמהותי יותר.⁵⁰

השלכות רגשיות קשות נוספות לשורות להכרח לקחת חלק בתאטרליות המשפטית. החקירה הנגדית הקשה, שאליה נחשפים נפגעי עברה, נחווית פעמים רבות כחוויה תוקפנית ומעוררת חרדה. עדים יכולים להיות מושמצים ומבווישים בהקשר של אירועים פרטיים בחייהם, הם עלולים להיחקר על דרך החיים שלהם, על עברם הפלילי ועל אמינותם. החקירה הנגדית יכולה לעורר רגשות סערה וביטויים של מצוקה במהלך הדיון, שיזכו לרוב לתגובה מאופקת מצדם של אנשי המשפט. בנוסף, פעמים רבות מדלגים במהלך החקירה בין שפה יומיומית לשפה משפטית, שאינה מובנת לעדים. אותו דילוג מותר אותם מבולבלים וחסרי אונים. בשל החקירה הנגדית הקשה, השפה המקצועית שאינה מובנת והתגובות המאופקות של בית המשפט, נוצרת בקרב עדים רבים הרגשה של בדידות ואיום.⁵¹

באשר לנאשמים – נטען כי הרטוריקה המשפטית מכבדת את כל עובדי בית המשפט (עורכי הדין והצוות המנהלי), למעט אותם. כאשר פונים לשופט, משתמשים בתוארי כבוד כגון "אדוני" או "כבודו"; כאשר פונים לעורך הדין, משתמשים בתואר "חברי המלומד"; וכאשר פונים לעדים, משתמשים בתואר "מר" או "גברת". בהשוואה לכינויים אלו, הפנייה לנאשם כ"נאשם" מותירה אותו חסר כבוד וזהות. נוסף על כך, כל נושאי התפקיד בבית המשפט בקיאים בחוקים ובכללי ההתנהלות, למעט הנאשם (וכמובן ניתן להוסיף להכללה זו גם את העדים). אי-היכרותו את הכללים גורמת לו לעתים למבוכה, לפחד ולפגיעה ביכולתו להציג את עמדתו כראוי.⁵²

(2) מרחב

בית המשפט נחלק לשני עולמות מקבילים: העולם הפנימי, שאליו שייכים האנשים העובדים במערכת המשפט, המתאפיין ברמה גבוהה של ארגון, משמעת ורוגע; והעולם החיצוני, שאליו משתייכים האנשים מחוץ למערכת, שהוא לרוב נסער, אמוציונלי, והתנהלותו פחות מאורגנת. אנשי העולם הפנימי מוכרים וקרובים יותר זה לזה מאשר לכל אדם מבחוץ. הם לומדים ליצור שיתופי פעולה ויחסי אמון ותלות זה בזה. האנשים מבחוץ נכנסים ויוצאים מאולם בית המשפט ולרוב לא חוזרים אליו שוב, ולכן רובם נשכחים והיחס אליהם הוא מאופק, מרוחק וחדשני.⁵³ שני העולמות, הפנימי והחיצוני, מתורגמים לארכיטקטורה. העולם הפנימי לרוב סמוי מן העין ומתנהל במסדרונות ובלשכות אשר הגישה אליהן חסומה בפני הציבור. לעומתו, העולם

50 CARLEN, לעיל ה"ש 21.
51 Hunter, Jacobson & Kirby, לעיל ה"ש 48; FIELDING, לעיל ה"ש 36; THE SOCIAL WORLD OF
AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36; WITNESSES AND SPACE IN A CROWN COURT, לעיל
ה"ש 40; WARWICK MAYNARD, WITNESS INTIMIDATION: STRATEGIES FOR PREVENTION
(1994).
52 CARLEN, לעיל ה"ש 21.
53 THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 34–39.

החיצוני חשוף לעיני כול.⁵⁴ במובן זה ארגון המרחב הפיזי בבית המשפט מכונן זהויות, מבדיל בין קבוצות, מנהל יחסים ומשפיע על החוויה האנושית.

מטרת העיצוב של בית המשפט היא לשדר כי הגעה אליו היא לא עניין שבשגרה. הכניסה לבית המשפט משדרת את אוירת הפיקוח והמשמעת המאפיינים את התרבות הארגונית. כל באי בית המשפט עוברים בידוק קפדני בכניסה; מצלמות ממוקמות בצדי הכניסה; חפצים שונים, המוגדרים כמסוכנים, נלקחים מהציבור, והוא מקבלם בחזרה רק עם צאתו.⁵⁵ יתרה מכך, בחלק מבתי המשפט מטרת העיצוב הארכיטקטוני היא להעביר את המסר שמדובר בהיכל נשגב.⁵⁶

עיצוב בית המשפט מושפע גם מ"המעגלים השונים" הנמצאים בו, הנבדלים זה מזה במידת הקרבה והאינטראקציה הלא-פורמלית שהם מקיימים ובמידת הפיקוח המוטל עליהם. הבדלים אלו ניכרים גם בעיצוב המרחבים השונים:⁵⁷

השופטים נמצאים במעגל הראשון, המפוקח ביותר, מבודדים חברתית ופיזית מכל השאר, נעים בין העולם החיצוני לפנימי. בעולם החיצוני, המתקיים באולם הדיונים, השופטים מקיימים אינטראקציה פורמלית עם כל באי בית המשפט. הם מבודדים משאר האנשים בכך שהם ישובים גבוה מעל כולם, מרוחקים, מעוררי יראה, כמעט כאילו היו מלוכה. בעולם הפנימי, המתקיים בלשכותיהם, הם יכולים לקיים אינטראקציה לא-פורמלית ולשחרר את הלחץ הנובע מההשתתפות בתאטרליות המשפטית.

צוות בית המשפט נמצא במעגל השני, והוא מורכב מכל העובדים המועסקים על ידי בית המשפט (אנשי אבטחה, אנשי אדמיניסטרציה וכו'). אנשי הצוות מפגינים מחויבות וקרבה גבוהה זה לזה. הם נוטים לשמור על פרטיותם ועל תקשורת מרוחקת ומסויגת עם באי בית המשפט, מאחר שהם נמצאים עמם באינטראקציה באופן תדיר.

במעגל השלישי נמצאים אנשי מקצוע חיצוניים. הכוונה היא לאנשים הנמנים עם מערכת המשפט, אולם אינם עובדי בית המשפט – עורכי דין, קציני מבחן, שוטרים וכדומה. אנשי המעגל השלישי יקיימו אינטראקציות מקצועיות ופורמליות עם כל שאר המעגלים, המרחבים הפרטיים המוקצים להם מועטים, ומידת הנבדלות והפרטיות של מרחבים אלו היא מינימלית. לרוב, אנשי המעגל השלישי יימצאו במרחבים הציבוריים יחד עם הציבור כולו, למעט בתוך אולם הדיונים, שאז הם יימצאו במרחב המיועד להם – שולחן התביעה או ההגנה.

עם המעגל הרביעי נמנה הציבור – הנאשמים, העדים, נפגעי העברה, המשפחות, החברים ואנשי עמותות שונות. הציבור הוא אורח במרחב המשפטי. הוא אנונימי, נבדל בלבד, ובהתנהגותו, באופן דיבורו ונעדר ידע על הלכות בית המשפט. נוכחותו של הציבור במרחב

54 אביגדור פלדמן "שירת הסירנות: שיח וחלל בבית-המשפט" תיאוריה וביקורת 1, 143 (1991).

55 THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 197–263; Witnesses and Space in a Crown Court, לעיל ה"ש 40.

56 Barbara A. Perry, *The Israeli and United States Supreme Courts: A Comparative Reflection on Their Symbols, Images, and Functions*, 63 REV. POL. 317 (2001).

57 THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 197–263; Witnesses and Space in a Crown Court, לעיל ה"ש 40.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

המשפטי היא חד-פעמית, אי לכך מידת ההיכרות שלו עם המעגל הראשון והשני היא שטחית, והוא יזכה מהם ליחס פורמלי, מרוחק וחד-פעמי. האינטראקציה שלו עם המעגל השלישי תהיה לרוב מקצועית ומונעת מהאינטרסים של ניהול התיק. הציבור נעדר מרחב פרטי, והוא מתנהל אך ורק במרחב הציבורי.

כל המעגלים מחכים לדיון במקומות שונים ונפרדים, כולם נפגשים באותו המרחב, עם תחילת הדיון. אך גם באולם הדיונים יש הפרדה פיזית בין המעגלים השונים המתבטאת במיקום הפיזי המיועד לכל מעגל ובלבוש. השופט ניצב על כימת השיפוט; לתביעה ולהגנה, כל אחת, שולחן משלה; הקהל ישוב בספסלים המיועדים לו; העדים מחויבים להעיד בעמידה מעל דוכן העדים; הנאשמים מחויבים לשבת על ספסל הנאשמים, ואם הם עצורים, הם מובאים לבית המשפט אזוקים דרך מסדרונות נפרדים מהמרחב הציבורי. כאשר ללבוש, אנשי המשפט לבושים במדי המשפט, העצורים במדי העצורים והשוטרים במדי המשטרה. שאר הציבור אינו מובחן בלבושו, אך הוא מובחן בכך שהוא אינו חלק אינטגרלי מהמערכת. ההפרדה הפיזית, המתבטאת בניהול הפרט במרחב ובכללי הלבוש, מייצרת שליטה ומשמעת.⁵⁸

הסדר והשליטה על הפרטים במרחב בית המשפט משקפים הפרדה מעמדית ודיסציפלינרית. הציבור מרגיש את היותו חלק מהמעגל החיצוני ובשולי עולם המשפט. הגבול בינו לבין שאר המעגלים הוא הגדול מכולם ומסמל את הגבול בין אנשי מקצוע לבין אלה שאינם אנשי מקצוע, בין מוכרים לזרים, בין היודעים והבקיאים לבורים, והוא גורם, פעמים רבות, לקשיים בהתמצאות, לחוסר אונים, לתחושת בדידות, לניכור ולפחד.⁵⁹

עדי תביעה מתייחסים לאנשי המשפט כאילו הם הגילום האנושי של עולם המשפט. אנשי המשפט מתייחסים לעדי התביעה כאובייקטים ומתארים אותם באמצעות מושגים כגון "בעייתיים", "משאבים", "הזדמנויות", "אילוצים" וכו'.⁶⁰ מערכת היחסים בין המעגלים השונים אינה תמיד מובנת. למשל, תפקיד הפרקליט לא תמיד מובן לעדי התביעה, והם טועים, פעמים רבות, וחושבים כי תפקידו לייצג אותם. אצל עדים אלו מתעורר תסכול עקב הציפייה שלהם להתנהלות מסוימת של הפרקליט, אשר אינה מתואמת עם מציאות תפקידו. עם זאת, מתן הסבר וסיוע לעדים מאנשי מערכת המשפט, בין שיהיו אנשי יחידות הסיוע או הפרקליטים עצמם, מסייע בהקלת הקושי הכרוך במתן עדות בבית המשפט.⁶¹

ג. ניתוח תמות – דימויים, שפה ומשחק

המפגש בין המשפט לטיפול מעורר אצל משתתפי המחקר מחשבות לגבי אופיו של עולם המשפט. ההתייחסויות של משתתפי המחקר לחוויית העדות נחלקות לשניים: אלה שתיארו

58 CARLEN, לעיל ה"ש 21; THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 197–263; *Witnesses and Space in a Crown Court*, לעיל ה"ש 40.

59 THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36.

60 שם.

61 Hunter, Jacobson & Kirby, לעיל ה"ש 48.

חויית ניגוד בין המשפט לטיפול; ואלה שתיארו חוויות של הלימה. מתוך תיאור חויית העדות עולות שלוש תמות מרכזיות, בין שחויית המפגש בין העולמות היא חוויה של ניגוד או של הלימה: התמה הראשונה מורכבת מהתייחסויות לגבי הדימויים של אנשי הטיפול על המשפט והפער בינם לבין המתרחש במציאות; התמה השנייה מורכבת מהתייחסויות לגבי השפה המשפטית בהשוואה לשפה הטיפולית; והתמה השלישית מורכבת מהתייחסויות באשר ל"משחק" המשפטי.

את פרק ניתוח התמות אבנה בהתאם לחלוקה שתוארה לעיל. הפרק יחולק לשני חלקים. הראשון מביניהם יעסוק בחויית הניגוד בין המשפט לטיפול והשני יעסוק בחויית ההלימה. כל חלק יכלול התייחסויות רלוונטיות לדימויים, לשפה ולחויית המשחק המשפטי.

1. משפט וטיפול – חוויה של ניגוד

מרבית אנשי הטיפול תיארו חוויה של ניגוד בין המשפט לטיפול. התמות, שתיארו חוויה של ניגוד, התייחסו למפגש כמאבק בין שתי פרופסיות. המאבק התבטא בפער בין הדימויים, שמשותפי המחקר ייחסו לבית המשפט לבין החוויה שחוו במציאות; בשוני ואף בניגוד בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית ובחוויה שהמרחב המשפטי משחק, לא אותנטי, תוקפני ואדיש. המאבק שתואר מתנהל בטריטוריה המשפטית ולכן מבנה מלכתחילה פערי כוחות שבהם השפה והמשחק המשפטי מכתיבים את התנהלות המפגש בין הדיסציפלינות. כך אנשי הטיפול מצאו את עצמם מתבקשים להציג את הידע הדיסציפלינרי שלהם בזירה הזרה להם מהיבטים רבים. בפרק הנוכחי אציג את ההתייחסויות המתארות חוויה של ניגוד בין המשפט לטיפול ואחלקן לשלוש התמות: דימויים, שפה ומשחק.

(א) דימויים

המפגש בין המשפט לטיפול מתחיל עוד לפני המפגש הממשי. בהגיעם להעיד, יש לעדים ציפיות לגבי אופן ההתנהלות הרצוי של בית המשפט, הנטועות בדימויים המיוחסים לו. הדימויים נטועים בתפיסות דתיות, מושפעים מדימויים חברתיים ופעמים רבות מקבלים חזיון ברובד הסימבולי והרטורי שהמשפט מאמץ. בדומה לממצאי המחקר על החוויה הרגשית של עדים רגילים,⁶² גם במקרה של אנשי הטיפול, הפער בין הציפיות למציאות גרם לחוויה של אכזבה ושל התנהלות משפטית לא הוגנת וחסרת צדק. בפרק זה אציג כמה דימויים הנוגעים לשופטים, לעורכי הדין ולאופי הדיון, ואנסה להצביע על המקורות התרבותיים שיכולים להסביר את היווצרותם.

אנשי הטיפול מתארים את בית המשפט כישות מורמת מעם ולעתים מייחסים לשופטים תכונות על אנושיות:

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

”נתתי לזה מעמד מעל החברה, על אנושי. חשבתי ששופטים הם אנשים מעלינו מבחינת יכולת קוגניטיבית, אינטליגנציה, רגישות, חוכמה, הבנה, ובמיוחד מבחינה מוסרית.” (דלית)

מקור הדימוי של בית המשפט, כישות עליונה או מורמת מעם, יכול להיות קשור לביטוי המקראי “בית דין של מעלה”, אשר מקורו במקרא ופיתוחו בעיקר בספרות האגדה של חז”ל.⁶³ המקורות המקראיים מייחסים לביטוי משמעות של היכל הצדק של האלוהות, הנקי מכל השפעה אנושית. מסיבה זו המפגש עם המציאות האנושית, בבית המשפט, זו הכוללת כאמור “רגשות פראיים”,⁶⁴ מייצר חוויה של ניגוד.

”הרגשות הפראיים” הרוחשים בבית המשפט מקבלים ביטוי גם ביחס של עורכי הדין בפרט בשלב החקירה הנגדית, המתוארת על ידי אנשי הטיפול כתוקפנית ואף כנבזית. אופייה התוקפני של החקירה הנגדית עולה גם בהקשרים של השפה ושל המשחק המשפטי שיוצגו בהמשך. אנשי הטיפול מגיעים עם הציפייה לדיון משפטי כזה המוצג בסרטים ובסדרות. הם צופים שהחקירה תהיה מעמתת ואף תוקפנית, אך מצפים שעורך הדין המייצג את הצד המשפטי, שמתעמו הם מעידים, יגן עליהם בחירוף נפש.

”התובעת לא ראתה CSI או משהו? Objection! (צוחק). היו מקומות שחשבתי שמן הראוי היה שהתובעת תתנגד לשאלה. כל מני דברים נבזיים, שהסניגור ניסה לטעון.” (גיא)

גיא מסמן את מקור הציפייה להגנה מפני החקירה הקשה של הסניגור, בעולם הדימויים על המשפט האמריקני, שמקורו המרכזי הוא בסדרות טלוויזיה משפטיות ובסרטים.⁶⁵ הדימוי העולה מהן על הדיון המשפטי הוא של דו שיח מעמת, דינמי, אמוציונלי ורווי מניפולציות. הקריאה “Objection”, שאלה גיא מתכוון, מסמלת את הכלי שבאמצעותו עורכי הדין שומרים על העד מטעמם ועל הגינות הדיון. מרבית הסדרות הפופולריות והסרטים מציגים את עורכי הדין כגיבורים, המדמים במעט את גיבורי סרטי המערבונים האמריקניים. עורכי הדין מוצגים כשואפים לגלות את ה”אמת” בכל מחיר וכנאבקים במחסומי ביורוקרטיה בשם ייצוג האזרח, “פיצוח” תעלומת הפשע והחזרת הסדר החברתי על כנו.⁶⁶ דימוי זה מנוגד להתנהלות במציאות שהיא, כפי שצוין בראשית המאמר, מורכבת מצדדים המונעים מאינטרסים משפטיים שלפיהם ההגנה על העד מפני שאלות תוקפניות אינה עומדת בראש סדר העדיפויות ולעתים אפילו מנוגדת לאסטרטגיה המשפטית.

63 המקור במקרא מופיע במדרש תנחומא, שמות לב: “לך רד. רבנן אמרי, באותה שעה נתגדה משה מפי בית דין של מעלה”. המקור בספרות חז”ל מופיע בברכות, ט, ה.

64 FIELDING, לעיל ה”ש 36.

65 Lawrence M. Friedman, *Law, Lawyers, and Popular Culture*, 98 YALE L.J. 1579 (1989)

66 אורית קמיר “הגיבורה ועורך-דינה בארץ קרה: משפט קהילתי פמיניסטי בראי הקולנוע” מעשי

משפט ב 144, 133; Orit Kamir, *Anatomy of Hollywood’s Hero-Lawyer: A Law-and-*;

Film Study of Western Motifs, Honor-Based Values and Gender Politics Underlying

Anatomy of a Murder’s Construction of the Lawyer Image, 35 S. L. P. S. 67 (2005)

לצד הציפיות הגבוהות מבית המשפט לחכמה, להגינות ולמוסריות, מרבית אנשי הטיפול מצפים כי הדין בדבר חוות דעתם או על הצגת תהליך הטיפול, יישא אופי מקצועי ואף אקדמי. תפיסת התפקיד מושפעת מהפער, שנידון קודם לכן, בין המטרה החברתית של המחקר במקצועות הטיפול, שנועד לפתח גוף ידע מדעי על ההתנהגות האנושית לבין מטרת המשפט שנועד להגיע לחקר האמת, לשם שמירה על הסדר החברתי, גם אם במחיר של פגיעה בצדדים המעורבים. אנשי הטיפול תופסים את תפקידם כמי שהתבקשו ללמד את בית המשפט על תחום מומחיותם, על השלכות הפגיעה המינית או על הטיפול בפוגעים ועל מאפיינים של רצידיביזם ומסוכנות. עקב כך, חלק גדול מהם ביטא פליאה מעצם קיומה של החקירה הנגדית בדבר עדותם המקצועית, שאתגרה לא אחת את מידת מומחיותם, מקצועיותם והרלוונטיות שלהם לנושא הדין:

”התפיסה שלי היתה, שבית המשפט הוא מקום מכובד, שיושבים בו אנשים שלא מבינים בתחום הזה ושיש להם סקרנות ללמוד ושהתפקיד שלי הוא ללמד מתחום המומחיות שלי ושזה אחר כך יכנס לתוך מערך השיקולים שלהם. מה שלא התכוונתי אליו ולא ציפיתי, שזו תהיה זירה אדוורסרית. [...] ציפיתי שכולם יקבלו בראת כבוד את דברי המומחה וידרו לי על זה שהארתי את עניהם והתפכחתי מהר שאלו הם לא כללי המשחק. איש לא הכין אותי לזה.”
(שלמה)

הפער בין הציפיות למציאות, כמו במקרה של עדים רגילים, גורם למרבית אנשי הטיפול לתחושות קשות ולאכזבה. אנשי הטיפול מצפים שבית המשפט יהיה מרחב מורם מעם היוצא להגנת העדים ומנהל דיון מקצועי בלבד. במציאות אנשי הטיפול מתארים את בית המשפט כמרחב לעומתי, לעתים תוקפני המונע משיקולים אסטרטגיים. ההתנהלות האסטרטגית והחקירה הנגדית המעמתת נועדו לנהל הליך הוגן ולהגיע לחקר האמת. עם זאת, החוויה הרגשית הנגרמת מאופיו זה היא של אכזבה ערכית ושל ערעור הביטחון במערכת המשפט:

”יצאתי מהדין עם דמעות בעיניים. אמרתי לעורכת הדין שהייתה אתי: ‘אני חשבת שבימ”ש שואף לעשות צדק’. נוכחתי שבכלל לא מדובר בכך. ראיתי את המאפיה של עורכי הדין ואיך הם מתנהלים. הסניגורים והתובעים סחבקים כאילו כל זה משחק, כאילו זה שוק, ולא מדובר כאן באנשים שסובלים סבל שאין יתואר. הייתי פשוט מזועזעת מאיך שהדברים התנהלו. זה היה מן מסחרה כזאת, כל כך לא מכובד ולא מכבד.” (דלית)

(ב) שפה

אנשי הטיפול, החווים ניגוד בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית, מתארים את שתי השפות בצורה בינארית. השפה המשפטית מתוארת כשפה גברית, מדויקת, דיכוטומית וממוקדת בנקודה מסוימת בזמן, ומולה השפה הטיפולית מתוארת כנשית, עמומה, מורכבת ובעלת נקודת מבט תהליכית. החוויה הבינארית מעצבת את ההרגשה בעת מתן העדות בבית המשפט וכן את דרכי עיצוב הנרטיב הטיפולי בעת כתיבת חוות דעת.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

ברטוריקה המשפטית קיימת כאמור העדפה לאיפוק רגשי, לרציונליות ולנרטיבים פשטניים ושכיחים המבוססים על הצגה כרונולוגית של עובדות.⁶⁷ אנשי הטיפול סבורים שהאופן שבו הם יוכלו להבטיח, שבית המשפט ייתן משקל ראוי לעדותם, הוא באמצעות התאמת העדות לרטוריקה המקובלת בבית המשפט. אם כי ההכרח לערוך שינויים ברטוריקה הטיפולית כדי לתרגם את התובנות הטיפוליות עבור המרחב המשפטי מייצר, לא אחת, חוויה של מאבק או חיכוך ומלווה בעמדה אמביוולנטית בנוגע להתאמות הנדרשות ולמידה שבה הן מעמידות במבחן את גבולות השיח הטיפולי.

אנשי הטיפול הצביעו על כמה מאפיינים המבדילים בין המשפט לטיפול. חלק מהמאפיינים תואמים את הנאמר בספרות, וחלקם עומדים בסתירה לנאמר או מוסיפים התייחסות חדשה. אוסף ההבדלים שהתקבל יכול להסביר חלק מהסיבה למורכבות חוויית העדות בבית המשפט:

(1) המשפט הגברי מול הטיפול הנשי

“השפה היא גברית [...] תמיד נעשה שימוש בלשון זכר והשפה עצמה היא נוקשה, קוגנטיבית, לפעמים מזלזלת ומקטינה. הטיפול במובן הזה הוא יותר 'נשי'. הוא יותר רגשי וחווייתי. הכלי, שאנשי טיפול ניכסו, כדי להשמע בעולם המשפט, הוא לדבר בשפה מקצועית על פוסט טראומה ועל דיסוציאציה. זה כלי חשוב להבנה, אבל בקבוצה (הטיפולית) קורה שאנחנו מסבירים מושג, אבל עיקר התהליך הוא רגשי וחווייתי ופחות מתמקד בהמשגה.” (יעל)

יעל (עובדת סוציאלית) מעניקה למאפייני הרטוריקה המשפטית מסגרת פרשנית מגדרית. היא מגדירה את השפה המשפטית כגברית בכך שהיא נוקשה, קוגנטיבית ושמה דגש על טרמינולוגיה מקצועית. השפה הטיפולית לעומתה, מוגדרת כנשית מאחר שהיא רגשית וחווייתית. יעל מציינת כי השפה הטיפולית הנשית צריכה לעבור טרנספורמציה גברית ולהפוך למקצועית יותר ולחווייתית פחות, כדי להישמע במרחב המשפטי. דבריה של יעל מקבלים כאמור הד בביקורת הפמיניסטית על המשפט, שלפיה בית המשפט מייחס מהימנות גבוהה יותר לגברים, בשל תפיסתם כאובייקטיביים ורציונליים ומהימנות נמוכה לנשים, בשל תפיסתן כרגשיות.⁶⁸

(2) שפה משפטית ודאית מול שפה טיפולית לא־ודאית

אחד הפערים המרכזיים בין השפה הטיפולית למשפטית היא מידת הוודאות הנדרשת. ההליך המשפטי (ובפרט ההליך הפלילי) מחייב ודאות כמעט מוחלטת בעובדות, בשל רמת ההוכחה הנדרשת, שהיא מעל לכל ספק סביר. המחקר הנהוג במקצועות הטיפול והכלים הדיאגנוסטיים

67 FIELDING, לעיל ה"ש 36; THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 27; *Witnesses and Space in a Crown Court*, לעיל ה"ש 40.

68 בוגוש, לעיל ה"ש 43.

עוסקים בעיקר בהערכת הסבירות לגבי קיומן של תופעות נפשיות.⁶⁹ משתתפי המחקר, שהתבקשו להגיש חוות דעת דיאגנוסטיות⁷⁰ התייחסו לפער האמור ולהיעדר ההתאמה של הכלים הדיאגנוסטיים לדרישה המשפטית:

“הצרה היא כשלוקחים משהו מעולם אחד ומעבירים אותו לעולם אחר, בעצם רוצים שהפסיכולוג ינבא [...] אני אמור להגיד 'הבנאדם הזה יחזור על העברה או לא יחזור על העברה, מה המסוכנות שלו, הוא בר שיקום או לא בר שיקום' ולצפות פני עתיד ואני חושב שזו לא מטרתו של האבחון הדיאגנוסטי. [...] עם כף נעליים, אפשר לחפור בחוף הים אבל היא לא בדיוק מיועדת לזה, יש כפות בצורות אחרות שיותר מיועדות לכך. שאלון מסוכנות למשל, זה כלי משפטי פר אקסלנס. אבחון פסיכו דיאגנוסטי זה לא כלי משפטי.” (יואב)

יואב (פסיכולוג) מתאר כיצד בית המשפט מנסה לאלץ את הכלי הטיפולי לספק את צרכיו, אף שלמעשה לא לכך הוא נועד, וסוג זה של אילוץ עלול לייצר מתח וחוסר דיוק. האבחון הפסיכודיאגנוסטי לא נועד לדבריו לקבוע עובדות ברמת הוודאות הנדרשת במשפט, ומכאן שכל קביעה המתבססת על פי ממצאיו נתונה לביקורת משפטית מוצדקת.

(3) תפיסה דיכוטומית מול תפיסה מורכבת

מטרת הדיון המשפטי היא להכריע בין שני צדדים. בשל כך נוצרת סיטואציה דיכוטומית המאלצת אותם להיות בהנגדה מוחלטת ולהציג את העובדות בצורה פשטנית, מותאמת לנרטיבים שהתקבלו בעבר בבית המשפט כסבירים ולהימנע מכל עובדה הגורמת לנרטיב להיראות “ייחודי” או מורכב.⁷¹ העמדה הדיכוטומית והפשטנית אינה מאפשרת למציאות המורכבת לקבל מקום בדיון המשפטי:

“המשפט מאוד קטגוריאלי. יש רע ויש טוב. יש נכון ולא נכון, אסור ומותר. אין התמודדות עם מורכבות ובתחום של פגיעות מיניות המורכבות מאוד נכחת. למשל איך נתייחס למישהו שהיה קרובן והוא פוגע כחלק מהפוסט טראומה שלו, כתוצאה מפלש בק או מהזדהות עם התוקפן. האם נתייחס אליו כקרובן? האם נרחם עליו? או נתייחס אליו בחומרה מלאה ונעניש אותו כתוקף? איך נבין ילד שמגן על אב, שפגע בו והרס לו את החיים? האם זו סיבה בשבילינו להקל על עונשו של האב או שאנחנו צריכים להחמיר עם עונשו של האב ולא להקשיב לילד, שמתחנן שנשחרר את אביו וכך לפגוע בו ושוב להתעלם מבקשתו?” (דלית)

69 Haney, לעיל ה"ש 7; PSYCHOLOGICAL EVALUATIONS FOR THE COURTS, לעיל ה"ש 19.
70 חוות דעת דיאגנוסטיות הן חוות דעת המתבססות על כלי אבחוני. האבחון יכול להיות אבחון פסיכולוגי, אבחון מסוכנות, אבחון פסיכיאטרי או אבחון פסיכוסוציאלי.
71 FIELDING, לעיל ה"ש 36; THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH CROWN COURT, לעיל ה"ש 36, בעמ' 31–51.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

דלית (פסיכולוגית קלינית) מתייחסת לפרשנות הקטגוריאליה, שלפיה בית המשפט מעריך את המציאות וקובע את החלטותיו. היא מתארת דוגמאות שבהן המסגרת הפרשנית הדיכוטומית של בית המשפט אינה יכולה לתאר את המציאות במלוא מורכבותה ותוהה לגבי השלכות ההתבוננות המורכבת על שיקול הדעת של בית המשפט. בשונה מבית המשפט, בטיפול ניתן להכיל את המורכבות ולכלול אותה בעבודה הטיפולית. ניתן למשל לתת מקום לרגשות של אהבה כלפי התוקף, מבלי שאלו יאיימו על ההכרה בפגיעה שהוא גרם. הבעיה העולה מהפער בין העמדות הדיסציפלינריות השונות ומה שיכול להתחולל בעת מתן עדות של איש טיפול שנאלץ להעיד על טיפול בנפגע המתאר יחס אמביוולנטי כלפי מי שפגע בו הכולל רגשות של פגיעה אך גם של אהבה, כפי שקורה פעמים רבות במקרים של גילוי עריות. עדות על עמדתו האמביוולנטית של הנפגע עלולה לחבל בנרטיב המוחלט שהתביעה תשאף להציג ולהקטין את סיכויי ההרשעה.

השאיפה להציג נרטיב מוכר בבית המשפט ולהימנע ממורכבות יוצרת כאמור את "משחק המידע" שהוא למעשה הצגה מניפולטיבית של העובדות, כך שחלקן תוכלנה ואחרות תוצגנה בצורה עמומה או תישמטנה לחלוטין.⁷² חלק מאנשי הטיפול מודעים למשחק ואף מתארים כיצד הם מנסים להתאים את חוות דעתם מבלי להעמיד בסכנה את היושרה המקצועית שלהם:

"מבחינתי אני קודם כול קובע עמדה רפואית. אחר כך אני מתרגם את זה. לתרגם זה אומר להבליט את הדברים, שיובילו לכיוון שאנחנו חושבים שהוא נכון. להמנע מדברים באמצע, דברים מבלבלים או כל מני עובדות או דברים לא רלוונטיים". (משה)

חלק אחר של אנשי הטיפול לא תיאר חוויה של עמימות או הצגת מידע בצורה מניפולטיבית בנוגע לשפה המשפטית, אלא להפך, בניגוד לאמור בספרות, העמימות וחוסר הנהירות יוחסו לשפה הטיפולית, ואילו השפה המשפטית נחוויתה מדויקת:

"על חוות דעת לבית משפט אני אשב פי עשר יותר מאשר על חוות דעת רגילה ואבדוק כל מילה מתוך מחשבה, שאני אצטרך להגן על כל מילה אחר כך כשאעיד. אני אוודא שאני יכולה לעמוד מאחורי כל מילה שלי ואבחר את המילה הכי מדויקת, שנראית לי". (דפנה)

(4) שפה משפטית אובייקטיבית מול שפה טיפולית סובייקטיבית

אנשי הטיפול מעידים עדויות תורתיות כעדים מומחים או עדויות על תהליכי טיפול נפשי, במעמד של עדים רגילים. חוויית העדות של אנשי הטיפול, המעידים על מהלך טיפולי, מושפעת לרוב מההכרח לחשוף בעדות פרטים אינטימיים העולים בטיפול. אנשי הטיפול, ובפרט אלו המטפלים בנפגעות ובנפגעים, מתארים את המרחב הטיפולי כמרחב פרטי, שבו

72 CARLEN, לעיל ה"ש 21; FIELDING; לעיל ה"ש 36; THE SOCIAL WORLD OF AN ENGLISH; לעיל ה"ש 36. CROWN COURT, לעיל ה"ש 36.

מתקיימת תקשורת המעוצבת על ידי הרציונל הטיפולי. ההכרח להעיד בבית המשפט מכניס את ההליך המשפטי אל תוך המרחב הטיפולי. כניסה זו מתוארת במונחים של פלישה ונתפסת כמחבלת בברית הטיפולית (Therapeutic Alliance).⁷³ מסיבה זו, מרבית המטפלים בנפגעות ובנפגעי תקיפה מינית הביעו הסתייגות מהערך הטיפולי שיש לעדותם בבית המשפט ואף הרחיבו בתיאור הנזק שיש לה מהיבטים שונים. הסתייגותם מקבלת, כפי שדנתי לעיל, הד בספרות המקצועית, הדנה במורכבות הנוצרת מכפל התפקידים של איש טיפול, בעת שהוא נדרש להעיד בבית המשפט. עיקר המורכבות נוצרת עקב ההתנגשות בין אופיו האובייקטיבי, הניטרלי והמרוחק של תפקיד איש המקצוע המעיד בבית המשפט לבין אופיו האישי, האמפתי, המקבל והתומך של תפקיד איש הטיפול. התנגשות זו נתפסת כמחבלת בברית הטיפולית ויכולה אף לגרום למורכבויות אחרות.⁷⁴

אנשי הטיפול מתארים את המרחב הטיפולי כמרחב המעודד התבוננות פנימית, מחוץ לזמן או למציאות. אחד המאפיינים שלו הוא היותו בחלקו ממשי ובחלקו ממוקם בחוויה הסובייקטיבית של המטופל. תכונה זו מאפשרת עיבוד של תהליכים תוך נפשיים הקשורים לפגיעה המינית. בהיבט זה קיים ניגוד דרמטי בין המרחב הטיפולי למשפטי, מאחר שהמרחב המשפטי שואף להציג עובדות אובייקטיביות ומוחלטות בניגוד לטיפול המתמקד בחוויה הסובייקטיבית של המטופל. מסיבה זו, עדות איש הטיפול על התהליך הטיפולי מכניסה את השיח המשפטי אל תוך המרחב הטיפולי ומחבלת באופיו הייחודי ובתהליך הטיפולי:

“אני חושב על טיפול, שנמצא באיזושהי נקודה נתונה, שיש בחדר הזה משהו שהוא חצי אמת וחצי פנטזיה – המטופל יכול לשאול את עצמו: 'מה אני חושב עליו, מה הוא חושב עלי, מה הוא חושב שאני חושב עליו?' יש קצת תקשורת אמיתית ובו בזמן היא בכלל מתכתבת עם דמויות אחרות ועם אירועים אחרים וכל הדבר הזה כאילו לרגע מתנפץ. כי עכשיו, בבית המשפט, מדברים על עובדות ועכשיו אני המטפל אדבר ישירות ובמדויק על האירוע, על מצבו, על הגדרות של הפרעות ומחלות. משהו שקצת יוצא מהמרחב הטיפולי ועוסק במשהו אחר. פתאום אין מרחב של ספקולציות ופתאום התשובה תהיה ברורה. זה חוסם את המטופל מלהמשיך לטייל במרחב, שהכל בו אפשרי, להבין את עצמו יותר, את הקשרים הקודמים שלו. את כל זה העדות מצמצמת בבת אחת.” (גיא)

ההכרח להציג את הטיפול במונחים קליניים, כפי שהוצג על ידי גיא, פוגע בטיפול לא רק בשל הפער בין השיח הקליני העובדתי וה"יבש" לבין אופיו האינטרו-וורטי של הטיפול, אלא גם

73 הברית הטיפולית היא למעשה מערכת היחסים הממשית או המציאותית בין המטפל למטופל. הברית נוצרת לרוב בתחילת הטיפול ומתעצבת במהלכו בדרכים מגוונות. הכוונה במונח "ממשית" או "מציאותית" היא לרובד הקיים, להבדיל מהרובד שמקורו בתהליכים דינמיים הנוצרים בעקבות יחסי העברה והשלכה. הברית הטיפולית מתייחסת בעיקר לחלקו של המטפל בקשר הטיפולי ועוסקת בקשר האפקטיבי (רגשי) האישי של המטפל ובמידת מחויבותו ליחס אנושי ואמפתי כלפי המטופל. להמשך קריאה על הגדרת המונח "ברית טיפולית" ראו אילנה כדר "ברית טיפולית ויחסים טיפוליים בעבודה פרטנית" נפש 6, 72 (2001).

74 ראו המקורות לעיל בה"ש 25.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

בשל הפער בין השיח הקליני המדבר "על" המטופל לבין השיח, הנהוג היום בטיפול בנפגעות תקיפה מינית, המתבסס על גישת הטיפול האינטר-סובייקטיבית התופסת את מערכת יחסי הטיפול כקשר המתקיים בין שני סובייקטים, המדברים זה "עם" זה.⁷⁵ בטיפול בנפגעות תקיפה מינית קיים ערך טיפולי ייחודי לשיח בין שני סובייקטים, מאחר שהוא מעניק חוויה מתקנת לדינמיקת הפגיעה המינית, שבה הנפגע או הנפגעת שימשו כאובייקט, שמטרתו הייתה למלא אחר צורכי הפוגע.⁷⁶ העדות בבית המשפט פוגעת באופיו המיוחד של השיח האינטר-סובייקטיבי ומאלצת את המטפל לדבר "על" המטופל, להגדיר אותו, לאבחן אותו וכך להתייחס אליו כאל אובייקט:

"כמו תמיד כניסה של מישהו זר לתוך טיפול משפיעה על הטיפול. לפעמים זה דבר טוב ולפעמים זה דבר רע. המטופלת שומעת אותי מדברת עליה ומנתחת אותה ונשאלת שאלות לא נעימות עליה בגוף שלישי וזה יכול לגרום לה להרגיש מאוד חשופה ולפגוע באינטימיות שלנו בטיפול. היא רואה אותי בזמן שמדברים עליה באופן לא חיובי וזה יכול לעורר אצלה הרבה בושה. באיזה שהוא מקום היא תרגיש אותי כבוגדת בה, כי תמיד יהיה משהו שאני אומר שלא יהיה לה קל לשמוע. גם אם הכנתי אותה וגם אם בקשתי את רשותה וגם אם דיברנו על משמעות הדברים האלה. נניח וישתמשו באיזה אבחנה מסויימת או ידברו עליה, היא תשמע אותי חושפת אותה ומספרת עליה דברים ולמרות שנתנה לי את הסכמתה, זה עדין מאוד יפגע בה כשאני אומר אותם." (דלית)

מערכת יחסי הטיפול האינטר-סובייקטיבית היא מערכת יחסים הדדית, אך לא סימטרית. היא מורכבת משני פרטים ולהם תפקידים שונים – מטפל ומטופל.⁷⁷ אנשי הטיפול סבורים כי העדות בבית המשפט מחבלת בהגדרת התפקידים ומכניסה תפקידים מעולם המשפט אל דינמיקת יחסי הטיפול. למשל, גיא מתאר כיצד הנער שטיפל בו הפך ממטופל לשופט המעריך את תפקודו של גיא בעדות בבית המשפט:

75 אחת הגישות הרווחות כיום בטיפול בנפגעות תקיפה מינית היא הגישה האינטר-סובייקטיבית, שהתפתחה בתגובה לגישה הפסיכואנליטית. הגישה הפסיכואנליטית הקלאסית ממקמת את המטפל בתפקיד המומחה ואת המטופל בתפקיד האובייקט. כמומחה, המטפל שואף לבודד את חדר הטיפוליים מהמציאות החיצונית, כדי לייצר סביבה ניטרלית ואובייקטיבית וכך להגיע לאמת הפנימית החבויה במטופל. בשונה ממנה, הגישה האינטר-סובייקטיבית ממקמת את המטפל והמטופל כשני סובייקטים המקיימים קשר שמטרתו להיטיב את רווחת המטופל. לא קיימת שאיפה לנטרל את הסובייקטיביות של המטפל או יומרה למקמו כמומחה אובייקטיבי, אלא להפך, קיימת הכרה בסובייקטיביות של המטפל כשם שבזו של המטופל ונעשה שימוש באופיו האינטר-סובייקטיבי של הקשר כדי לטפל בפגיעות רגשיות שנוצרו בקשרים קודמים. להרחבת הקריאה בנושא ראו ענר גוברין בין התנורות לפיתוי: גילגוליה של הפסיכואנליזה באמריקה (2004).

76 Lewis Aron, *The Patient's Experience of the Analyst's Subjectivity*, 1 PSYCHOANAL DIALOGUES 29 (1991).

77 שם.

"בסופו של דבר התחושה הסובייקטיבית שלי היא שהוא (המטופל) שופט אותי. אחד האתגרים מבחינתי הוא, שאני לא בא לבית המשפט כדי לרצות אותו או לייצג אותו או להגיד את מה שהוא רוצה שאני אגיד. זו לא הזירה שאני אמור לנצח בה בשמו. למרות שהכי טבעי לי להרגיש את המאמץ הזה לעשות הכי טוב שאני יכול בשבילו וזה לא נכון כי אני לא יודע מה זה 'הכי טוב' בשבילו וגם כי לא בשביל זה אני שם. אז התחושה היא שהוא שופט אותי על זה".

(ג) משחק

משתתפי המחקר מדמים את הדינמיקה בבית המשפט למשחק. יש שאפילו משתמשים במילה "שח מט", כדי לאפיין את אופיו האסטרטגי של ה"משחק" המשפטי. כוונתם במונח משחק, היא לטקסיות הקיימת במרחב המשפטי. בעולם המשפט כללי המשחק יתייחסו, כפי שדנתי ברקע התאורטי, לניהול האנשים במרחב הפיזי, לקוד הלבוש בבית המשפט, לאופן ההתדיינות והפנייה לאנשים ולהשפעה של כל אלו על חוויית העדים בבית המשפט.

"זה נראה לי קצת משחק, קצת אובר דרמה, כל ענין השופטת והמעמדות ועורכי הדין, לשבת לקום. צריך כל כך הרבה עזרים מסביב בשביל להשאיר את זה מקצועי ומה היה קורה אם לא היה את זה? אי אפשר היה להגיע לעיקר ולהחליט החלטות? בחדרי הטיפול אנחנו עושים עבודה כל כך חשובה. פה בחדר, בלי שום עזרים ושם צריך כל כך הרבה הילה מסביב והרבה פעמים אתה נכנס לדיון ויוצא ממנו ואתה נשאר בדיוק באותו המקום". (רוית)

"זו הייתה הפעם הראשונה שהעדתי בבית משפט באיזשהו עניין. הייתי כמו דג מחוץ למים, אפילו בדברים קטנים. למשל פניתי לשופטת בצורה, שנתפסת כלא מספיק מכובדת. לא קראתי לה 'כבודה' או 'בית המשפט' או משהו כזה וזה קצת הרגיו אותה. ניסיתי להדגים משהו שלא הבינו אותי ואמרת לי שופטת 'נגיד שאת ככה וככה' וזה ממש היה 'איך כניסה' והיא התרגזה ואמרה, שאני לא יכול לפנות אליה ולא לדבר אליה ושאני צריך לדבר רק על המקרה ורק על החומר הכתוב, שהגשתי ולא על שום דבר אחר. לא היה בביקורת שלה משהו ענייני, שהרי רק ניסיתי להסביר את עצמי. פשוט לא היה מקובל עליה שאדבר עליה כדוגמה. אז אחרי שהיא אמרה לי את זה אמרתי את אותו הדבר שוב, אבל על 'בוזגלו' – על מישהו דמיוני". (יואב)

יעל (עובדת סוציאלית) מתייחסת להיכרות עם כללי המשחק, מתוך הפריזמה של יחסי הכוחות הבלתי שוויוניים הקיימים בבית המשפט:

"זה משחק בין השותפים במשחק והעדים נמצאים שם כאילו במקרה. העדים הם לכאורה נורא חשובים וכאילו מראים להם את המשחק אבל הם לא באמת חלק ממנו".

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

יעל מייחסת את פערי הכוחות למידה שבה השחקנים מכירים את המשחק ומתארת פער בין ה"שותפים במשחק", שהם אנשי המשפט, המכירים את חוקיו, לבין העדים הנמצאים שם לדבריה במקרה. החלוקה שיעל עורכת מזכירה את החלוקה ל"מעגלים" המראה כיצד נוצרים יחסי כוחות לא שוויוניים בין הציבור לאנשי מערכת המשפט, המושפעים ממידת ההשתייכות או ההיכרות עם המערכת ונהגיה. יעל טוענת כי יחסי הכוח באים לידי ביטוי, בכך שאנשי המשפט "מראים" לעדים את המשחק, אולם בשל הבדלי הכוח ביניהם, העדים לא יכולים להשתתף במשחק בצורה אמתית.

(1) מקומם של אנשי הטיפול בדיון המשפטי

מרכיב נוסף הקשור להשפעה שיש למשחק המשפטי על חוויית העדות הוא המקום שאנשי הטיפול מקבלים בבית המשפט המושפע, לדעתם, מהאופן שבו הם נתפסים בבית המשפט. תפיסת אנשי הטיפול תלויה לדידם באופן שבו הם "מציגים" את עצמם, מידת הכבוד שבית המשפט רוחש למוניטין המקצועי שלהם והמידה שבה הם נתונים לחקירה נגדית צולבת ומשפילה.

שלב העדות מתואר כאחד השלבים הקריטיים בהבניית יחסו של בית המשפט לאנשי הטיפול. בשלב זה מתחילה ה"הצגה" העצמית הקובעת את יחסו של בית המשפט למוניטין המקצועי של אנשי הטיפול ולדיסציפליניה שהם מייצגים. בשל כך, תהליך ההתכוננות לעדות מתמקד, בהיבטים אסטרטגיים ועוסק בעיקר ב"הופעה" בבית המשפט. אנשי הטיפול מתארים כי תפיסתם בבית המשפט תלויה, במידה רבה, באופן שבו הם נתפסים על ידי "הצד השני". מעניין לראות כי הצד השני כולל לא רק את עורך הדין החוקר נגדית, אלא גם את העד המומחה המעיד על חוות הדעת הנגדית:

"קיים פחד ממי שעומד מנגד. לא רק הסניגור, אלא מי שמקביל לי מהצד השני. אני חושבת שמה שהיה מאוד קשה היתה החוויה שאנחנו לא ביחד מנסים להבין את המציאות ולהבין מה שקרה שם אלא הוא מייצג צד אחד ואני מייצגת צד אחר וכולם שונאים אחד את השני וזו חוויה מאוד קשה". (דלית)

תפיסת אנשי הטיפול תלויה לדעתם, במידה רבה, ביכולת שלהם להתמודד בהצלחה עם החקירה הנגדית. חלק מהיכולת תלויה באיכות העבודה המשותפת עם עורך הדין של הצד שמטעמו הם מעידים, בשלב הכנת חוות הדעת ובהתנהלות שלו בשלב החקירה הנגדית. המקרים שבהם תואר קושי התייחסו לרוב להרגשה כי עורכי הדין היו אדישים, לא מקצועיים ולא מעורבים כנדרש בעבודת איש הטיפול. יש לציין כי תחושות אלו עלו רק מעדי הגנה. חוויית חוסר השותפות גרמה לאנשי הטיפול להרגשת בדידות בהתמודדות עם ההליך המשפטי. קושי זה נושא דמיון לקושי של עדים רגילים, שתואר קודם לכן, הנובע מתגובתם המאופקת של עורכי הדין, בשעה שהעדים נחקרים בחקירה נגדית תוקפנית ועוינת:⁷⁸

”מחלק גדול מעורכי הדין אני מאוכזב. אני מרגיש כאילו מפילים את כל התיק עלי. זה התחום שלו, שיעשה את מה שצריך”. אני גם מרגיש שרוב עורכי הדין לא בקיאים בחוות הדעת שלי, לא מכינים אותי לעדות ובמהלך העדות לא מתערבים היכן שצריך. יש אפילו את אלו, שיוצאים באמצע הדיון ומשאירים את העוזרים שלהם. היו כמה עורכי דין שיש להם זיכרון מצוין והם בקיאים בהכל, אבל הרב הם לא כך”. (עמיר)

עורכי הדין, החוקרים את המומחים חקירה נגדית, תוארו בעיקר כתוקפנים. בין שהשתמשו בתוקפנות ישירה או באסטרטגיות, שנתפסות על ידי אנשי הטיפול כמניפולטיביות. רגשותיהם של משתתפי המחקר, ביחס לחקירה הנגדית, דומים לרגשותיהם של עדים רגילים. חוויית החקירה מאופיינת בתחושת איום וחרדה מפני חקירה תוקפנית, בתחושת חוסר יכולת להביע את עמדתם כראוי ובתחושה של הימצאות תחת עינו הבוחנת והשיפוטית של בית המשפט, כשהם משוללי מקורות תמיכה.⁷⁹ יואב (פסיכולוג קליני), שהעיד מטעם ההגנה, מתאר את ההבדל בין הטקסט של העדות, שהוא לכאורה תקין, לבין ה”מנגינה” של העדות, שהיא תוקפנית. יואב מציין שה”מנגינה” היא האלמנט שלא עובר מבעד לפרוטוקול הכתוב:

”אם היית קוראת את הפרוטוקול, היית אומרת שזה בסדר. זה לא מה שנאמר, זה איך שזה נאמר. זה התבטא בלחיתוך אותך באמצע שאתה מדבר. היה שם משהו תוקפני. התחושה שלי הייתה שהם חשבו ש”הנה בא הפסיכולוג. הוא מבלבל לנו את השכל עם הדברים הפסיכולוגיים שלו ושיפטיק לקשקש”.

אנשי הטיפול הביעו יחס חשדני כלפי כוונותיהם של עורכי הדין מן הצד שכנגד. זאת, בדומה לחשדנות המתוארת בספרות בקרב קציני מבחן, הנובעת בעיקר מהחשש, שסנגורים יעשו שימוש מכוון בתסקירים שלהם למטרת הקלה בעונש ולא למטרות טיפול ושיקום.⁸⁰ היחס החשדני, שבוטא על ידי אנשי הטיפול, נבע בעיקר מפערי הכוחות ההדדיים הקיימים בין שתי הדיסציפלינות. מצד אחד קיים פער כוחות לטובת עורכי הדין, מאחר שהם אלו הקובעים את מהלך הדיון וכיוון החקירה. מנגד, אנשי הטיפול הם אלו בעלי הידע המקצועי בתחום בריאות הנפש, ידע המקנה להם יתרון בדיון בבית המשפט. עקב כך, מתקיים מאבק בין עורכי הדין לאנשי הטיפול, לגבי מוקד עדותם. אנשי הטיפול מבקשים להתמקד בעדות על התכנים המקצועיים ומכינים עצמם לקראת הגנה מקצועית על חוות דעתם. עורכי הדין מתוארים כמי שמבקשים להסיט את אנשי הטיפול מהעדות המקצועית ומתמקדים בהיבטים הקשורים למידת המהימנות של העד. כיוון החקירה הנגדית של עורכי הדין נתפס כהתמקדות מניפולטיבית בהיבטים שבהם לעורכי הדין יש יתרון, מאחר שהם אינם עוסקים בתכנים המקצועיים של חוות הדעת:

79 שם ; The Social World of an English Crown Court, לעיל ה”ש 36, בעמ’ 34–39.

80 Carlen, לעיל ה”ש 21.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

“אני יכול לומר לך שעדות בבית משפט זה הדבר, שאני הכי לא מסמפט בעבודה שלי. זו תחושת איום הכי קשה שיש. אני מתכוונן לזה שישאלו אותי שאלות על חוות הדעת, אבל בדרך כלל שואלים אותי שאלות כמו ‘מה זה פסיכותרפיסט’, ‘כמה זמן ישבת איתו?’ ‘כמה פעמים ראית אותו?’ או שאלות על חוות דעת קודמות, כי לא יכולים להתמודד עם חוות הדעת הספציפית שהגשתי. מה שמעסיק אותי לכל אורך העדות הוא איך אני מחזיר את הדיון למקצוע שלי, לסיבה בגללה התכנסנו כאן: לדיון על העברה ועל המסוכנות כתוצאה מהעברה, לאבחון ולאופן בו כתבתי את חוות הדעת, לכלים שבהם השתמשתי” (עמיר)

החשדנות נובעת גם מהאופן שבו החקירה הנגדית מכוונת למה שנתפס כהסטה של מומחה אחד כנגד מומחה אחר, זאת כפי שדניאל, פסיכיאטר המשמש כעד מטעם בית המשפט, מציין בדבריו:

“כשהם תוקפים, הם עושים את זה בצורה לא הוגנת, למשל ‘מונחת לפני חוות דעת של קולגה שלך ואתה כותב בדיוק ההיפך, אתה עושה ממנו אדיוט? אתה עושה ממנו אחד שלא מבין שום דבר?’ למי שלא מכיר את סגנון החקירה הנגדית זה נראה די מאיים”.

ביטוי נוסף של תוקפנות הוא בזכות שעומדת לעורך הדין החוקר נגדית, לשאול שאלות מנחות. שאלות אלו נתפסות לעתים כמגבילות את היכולת של איש הטיפול להשיב תשובה מקיפה ולהיות נאמן למקצועיותו. דוגמה החוזרת על עצמה, אצל רבים מאנשי הטיפול, היא ההתעקשות של עורכי הדין, שאנשי הטיפול יענו לשאלה בחיוב או בשלילה:

“הוא שואל אותך שאלות ואומר לך ‘תעני לי בכך ולא’ אבל את יודעת ש‘לא’ היא תשובה מכשילה ואת רוצה להגיד ‘לא אבל...’ ואז הוא קוטע אותך ואומר ‘תודה רבה’ וממשיך לשאלה הבאה ואת אומרת ‘לא אבל אני רוצה להגיד...’ אני זוכרת שהשופט אמר לי: ‘גברתי אני מבין, שאת לא בקיאה בהילכות בית המשפט, אז כששואלים אותך תעני בכך או לא’. זה נורא, זה חוויה נורא קשה. חלק מהביזוי ומההשפלה נובע מהמקומות האלה, שאת חסרת מילים וחסרת שפה [...] את עומדת שם ומרגישה, שלקחו ממך את היכולת לדבר אפילו. מצמצמים אותך למיטת סדום” (שלומית)

החקירה הנגדית התוקפנית גורמת לחויית העדות להיות קשה ומזכירה, במידה רבה, את החוויה הרגשית של עדים רגילים, המתוארת בספרות.⁸¹ החוויה מתאפיינת בתחושות חרדה ואיום מפני חקירה נגדית תוקפנית, בתחושת חוסר יכולת להביע את עמדתם כראוי ובתחושה של הימצאות תחת עינו הבוהנת והשיפוטית של בית המשפט. חלק מאנשי הטיפול חווים

81 שם; The Social World of an English Crown Court, לעיל ה"ש 36, בעמ' 34–39.

עצמם במהלך העדות כקרבנות וחלקם כנאשמים. מעניין לראות את ההקבלה בין הצד המשפטי, שממנו מגיעים העדים לבין החוויה הרגשית: עדי התביעה מתארים הרגשת קרבנות, ואילו עדי הגנה חווים עצמם מנאשמים. עדי התביעה מתארים תגובות רגשיות המקבילות, במידה רבה, לתגובות פוסט-טראומטיות. גיא (עובד סוציאלי קליני) למשל מתאר את ההזדהות עם המטופל שלו, אשר גרמה לו לחוש עצמו כקרבן להתעללות (Abuse) במהלך מתן העדות בבית המשפט:

“הסניגור ניסה לטעון שהאונס לא השפיע על הנפגע לרעה, כי בתאריך מסוים אני כותב, שהוא דיבר אתי על זה שהוא ניסה לשכב עם החברה שלו ולא עמד לו, כי היו לו פלשבקים וכחודש אחרי אני כותב, שהוא סיפר בשמחה, שהוא שכב עם החברה שלו ושהכל הסתדר. ולא שזו היתה טענה מעצבנת, אלא שגם הדיון שהתפתח שם על הזיקפה של הילד מול ארבעת הפוגעים שלו. זה היה ממש Abuse [...] מעניין אם באמת הייתי במצב לעשות את ההפרדה באותו הרגע, ביני לבין המטופל. אני התכווצתי בכסא בשמו. במוכן הזה ה־Abuse שלו היה ה־Abuse שלי, מהמקום שמזדהה אתו.”

רוית (עובדת סוציאלית) מתארת את תחושת האיום ברמה הפיזית והאימה שהרגישה, בשל כך, במהלך החקירה הנגדית:

“אתה נורא קרוב לעורך הדין, אין לך שום מרחב, הם כמעט נוגעים בך. למשל עורכת הדין התוקפנית היא היתה לי פה [מסמנת יד קרובה לפנייה – ע.כ.] וזו חוויה מאיימת גם פיזית. הכול נורא קטן. אתה נורא חשוף. אם אתה תזיע אז הם יוכלו לספור את אגלי הזיעה שלך. עד כדי כך זה קרוב. או למשל אם אתה מחזיק את הנייר והיד קצת רועדת ולי זה קורה לפעמים כשאני מתרגשת, אז הם יכולים לראות את זה. זה לא שאני רחוקה מטר. זה ממש סנטימטרים.”

תחושת חוסר האונים, שמתארת רוית, היא מאפיין מרכזי בדינמיקה של התעללות.⁸² רוית מתארת חוסר אונים נוכח הקרבה והחשיפה הפיזית, כאילו “רואים לה” את החשש המתבטא באגלי זיעה וברעד בידיים. חוויית האיום, שרוית מתארת, קשורה להיעדר יכולתה לשנות את המרחב הפיזי בעת העדות והיא בבחינת מאפיין מרכזי בתגובות פוסט-טראומטיות וגורמת להרגשת חוסר אונים ולכניעה.⁸³

עדי ההגנה, כאמור, חווים עצמם כנאשמים. חלק מאנשי הטיפול שתפקדו בעבר כעדי תביעה ועברו להיות עדי הגנה תיארו פער בין היחס המכבד שלו זכו בעת שהיו עדי תביעה ליחס המזלזל והמאשים שלו הם זוכים כעדי הגנה. ההאשמה מתבטאת בחקירות נגדיות המתמקדות בחוות דעת קודמות שהגישו בהליכים אחרים, בערעור על היושרה שלהם, בהצגתם כ”שכירי חרב” וכותבי “חוות דעת קנויות” ואף בתרומה לזיכוי עוברי חוק:

82 ג'ודית לואיס הרמן טראומה והחלמה 50 (עתליה זילבר מתרגמת, 1994).

83 שם, בעמ' 61.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

“ציפיתי שיתנו לי קרדיט על כל העשייה שלי כי בכל זאת עבדתי בעבר במסד. כל החיים שלי אני במערכת. גם עכשיו כעד מטעם הסניגוריה הציבורית, שהרי היא גוף ממשלתי. כולם אמרו לי, שאחרי שאעשה את המעבר מעד תביעה לעד הגנה, לא יכירו בי ואכן זה קרה. לא שלא הכירו בי, אלא חמור מזה אני בחזקת חשוד. היו מקרים, שגם כינו אותי תובעים ‘אתה בגללך יש פדופילים’ וגם את זה השופט לא עצר וזה לכשעצמו נראה לי תמוה [...] אני אף פעם לא נשאל שאלות מקצועיות על חוות הדעת שלי. שואלים אותי ‘כמה כסף קיבלת?’ כאילו זו חוות דעת קנויה”. (עמיר)

החוויה הרגשית, של העדים מול השופטים, כוללת בתוכה את מגוון החוויות מול עורכי הדין, כפי שפורטו לעיל. לא קיים הבדל בחוויה בין עדי ההגנה, לעדים מטעם בית המשפט ולעדי התביעה. השופטים מתוארים, על ידי כולם, כמעורפלים, טכניים, מנוכרים, אדישים וכנעדרים את ההתמחות המקצועית הנדרשת להכריע בשאלה המונחת לפניהם. כמו כן, כפי שתואר לגבי עורכי הדין מן הצד שכנגד, השופטים מתוארים כתוקפניים, מזלזלים וכעושים שימוש מניפולטיבי במידע המקצועי, שהובא בפניהם על ידי העד, כדי לתמוך בהחלטותיהם. חוויית השופטים כמשועממים וכאדישים למתרחש בבית המשפט, עולה ממרבית אנשי הטיפול. הדבר עומד בסתירה לחשיבות הדברים הנאמרים. תפיסת השופטים כאדישים רווחת גם בקרב נפגעי עברה ועדים רגילים. זאת, נוכח תגובתם המאופקת לשאלות מבישות ומשמיות, על אירועים פרטיים מחיי העדים, המוטחות בפניהם במהלך החקירה הנגדית:⁸⁴

“עומד מולי סנגור, שכאילו או לא כאילו, הפרצוף שלו רגוע ביותר כשמדובר בדברים מטורפים שלקוחות שלו עשו ומאחוריו יושבים ארבעה נערים משועשעים להפליא, צוחקים, עושים כל מה שרק אפשר בשביל לפוצץ את האמא שמסתכלת עליהם ויוצאת מדעתה. את האמא של הנער שלי. ושופטים שמתעמקים בדקויות של דקויות ואתה אומר לעצמך ‘רגע, הם שמים לב לתמונה הגדולה?’ ואתה לא יכול לדעת. אתה מקווה שהתמונה הגדולה כן עוברת כי פניהם חתומות והם מתעסקים בשאלה באיזה תאריך מחקתי את המילה ואת הפסיק. אבל הם רואים את הפרצופים הצוחקים? הם שומעים גם את הסיפור הכללי שלקחו ילד ושחטו לו את הצורה?” (גיא)

חלק מאנשי הטיפול פקפקו ביכולתם של השופטים להכריע בתיקי עברות מין בשל היעדר רקע מקצועי מספק. שגית, קרימינולוגית המטפלת בעברייני מין, מבטאת חשש מפני החלטות לא מושכלות, עקב היעדר הכשרה לשופטים בנושא טיפול בעברייני מין:

“מבלי להמעיט בערכו, אבל אם את שואלת אותי, צריך שיהיה בית משפט לפגיעות מיניות כמו שיש בית משפט לסמים ושהשופטים יעברו קורס ארוך ומתמשך על פוגעים מינית. לפעמים ההחלטות הן שגויות ומבחינתי הן הרות

אסון. זה ברור לי שהמטרה היא להגן על הקהילה אבל אם יכניסו את הנאשם לכלא לחמש שנים, במקום לשלב אותו בטיפול, אז לחמש שנים הקהילה מוגנת אבל מה קורה בחמש שנים האלה? יכולה להיות רגרסיה עוד ממה שהיה קודם ואין אפשרות לכפות עליו טיפול אחרי שהוא משתחרר.

2. משפט וטיפול – חווייה של הלימה

חלק מאנשי הטיפול תיארו חווייה של הלימה בין המשפט לטיפול. תמות ההלימה, התייחסו לקיומן של ציפיות מותאמות באשר לעדות בבית המשפט; להתאמה בין העקרונות הטיפוליים לבין עקרונות התנהלות הדיון המשפטי ולמקרים שבהם אנשי הטיפול הרגישו שהמרחב המשפטי הצליח להרחיב את גבולות השיח ולכלול ערכים טיפוליים. ביטויי חוויית ההלימה שכיחים פחות מביטויי חוויית הניגוד באופן משמעותי. עם זאת, הם בעלי ערך משמעותי מאחר שהם בבחינת חידוש לכתיבה הנפוצה באשר למפגש בין הטיפול למשפט המתמקדת בעיקר באזורי החיכוך והשוני.

בפרק הנוכחי אציג את ההתייחסויות המתארות חווייה של הלימה בין המשפט לטיפול תוך חלוקתן לשלוש התמות: דימויים, שפה ומשחק.

(א) דימויים

אנשי הטיפול המתארים חווייה של הלימה, ערים לדימויים הפופולריים הקיימים לגבי המשפט, כפי שתוארו בפרק הקודם ואף מחזיקים בהם. חוויית ההלימה נובעת מהעובדה שהם מתאימים את ציפיותיהם למציאות המשפטית ולכן לא חווים אכזבה. למשל חלק מאנשי הטיפול תיארו ויתור על הדימוי של בית המשפט כעורך משפט צדק, וכך מנעו מעצמם את חוויית האכזבה:

“אני מאוד מעורב. מצד אחד מהניסיון שלי אני יודע שבית משפט זה לא מקום שאתה יכול לקבל בו צדק. אין קשר בין חוק לצדק ואת זה אני יכול להגיד בצורה מאוד ברורה. גם לא בין אמת לבית משפט. מצד שני, מדי פעם אתה קורא בעיתונים דברים ואתה אומר לעצמך 'וואו כל הכבוד, בכל זאת המערכת הזאת עובדת איכשהו'.” (יואב)

דוגמה נוספת נוגעת לשאיפה של אנשי הטיפול ללמד את בית המשפט מתחום התמחותם ולקיים דיון אקדמי. חלק מאנשי הטיפול מתארים חוויית עדות חיובית בשל העובדה שהדיון התמקד בנושאים מקצועיים. כמו כן הכנה מראש, בין שעל ידי עורך הדין או כל מקור אחר, תוארה כבעלת משקל בהפחתת רגשות איום או חשש:

“הכול קם ונופל על הסגנון של עורך הדין של התוקף. בבית המשפט בכפר סבא הדיון היה ידידותי כי עורך הדין היה מאוד סימפטי ושאל שאלות שקשורות להגדרה של דיסוציאציה ולא תקף את האמינות שלי או את הידע שלי. באתי לתת הרצאה ולא הרגשתי מאויימת או מותקפת, למרות שציפיתי שזו תהיה חקירה תוקפנית. ידעתי שזה יכול להיות Nasty בזכות הידע שהיה לי ממרכז הסיוע וההכנה של עורכת הדין מהפרקליטות.” (דפנה)

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

ההיכרות המקדימה עם אופיו של הדיון בבית המשפט מסייעת להתאים את הציפיות מהדיון המשפטי, ובהפחתת השלכות רגשיות קשות. תהליך דומה מתואר בספרות, בעיקר באשר למזעור השפעות דומות בקרב נפגעות אונס, שאמורות להעיד בבית המשפט. נמצא שהאינטראקציה של הנפגעות עם מערכת המשפט, תלויה בפער בין ציפיותיהן לבין המתרחש במציאות וכן ביכולתן להתאים עצמן למתרחש. ככל שהנפגעות מצליחות להבין טוב יותר את מגבלות מערכת המשפט, כך קיים סיכוי גבוה יותר שהן ירגישו סיפוק מתוצאות ההליך המשפטי.⁸⁵

(ב) שפה

חויית ההלימה בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית נובעת, אצל חלק מאנשי הטיפול, מההלימה בין השקפתם המקצועית, לכללי השיח המשפטיים.

בפרק הקודם, הדין בחוויית הניגוד, התייחסו אנשי הטיפול להבדל בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית. השפה הטיפולית תוארה כשפה עמומה ובלתי-מובנת לאנשים, שאינם מתחום הטיפול וכבעלת יכולת להכיל מורכבות. השפה המשפטית, לעומתה, תוארה כמדויקת וכדיכוטומית ולכן חסרת יכולת להכיל מורכבות. אנשי הטיפול החווים חוויה של הלימה בין שני סוגי השפות תופסים, גם הם, את השפה המשפטית כמדויקת וכדיכוטומית, אולם גישתם הטיפולית מתאפיינת לרוב בעקרונות הנושאים דמיון למשפט במידה שבה הם מעניקים חשיבות למהימנות, לאובייקטיביות ולאחריות. אי לכך, השפה הטיפולית הנגזרת מעקרונות אלו דומה הרבה יותר לשפה המשפטית.

שלמה, למשל, מדגיש את חשיבות מהימנות הכלי האבחוני, שעליו מסתמכת חוות הדעת שלו וקושר בין מידת האובייקטיביות של ממצאי הכלי האבחוני לבין איכות חוות הדעת ולמידה שבה היא יכולה לעמוד בפני חקירה נגדית:

“אני מניח, שחוות הדעת שלי משתפרות עם השנים והן משתפרות בגלל שאני לומד איך לכתוב חוות דעת עמידות בפני חקירה נגדית [...] אני נמנע מלהשתמש בכלים שבהם הסכמה בין שופטים⁸⁶ שונים יכולה להיות נמוכה ונמנע מלהשתמש בז'רגון מעורפל, פסיכולוגיטי כמו שאוהבים להשתמש בחוות דעת. למשל כמו מבנים נפשיים היפותטיים, שאין ראיות שהם קיימים. וכל מני תהליכים שמסיקים אותם מתוך תגובות לכתמי דיו ודברים כאלה. הרעיונות שלי מבוססים על כלים יותר אובייקטיביים שההטיה שלי, אם יש כזו, פחות משפיעה.”

85 Amanda Konradi, *Preparing to Testify: Rape Survivors Negotiating the Criminal Justice Process*, 10 GEND. SOC. 404 (1996)

86 הכוונה בביטוי “הסכמה בין שופטים” היא להסכמה בין פסיכולוגים חוקרים המפעילים שיפוט מחקרי על הכלי האבחוני, ולא לשופטים בבית המשפט.

שירי (קרימינולוגית חברתית-שיקומית), המטפלת בפוגעים מינית מתארת את המאפיין המרכזי של הטיפול בפוגעים הקשור בעבודה על הכרה במציאות האובייקטיבית ועל לקיחת אחריות על מעשה הפגיעה. מאפיין זה הולם את המתרחש בהליך המשפטי המבקש לעשות את אותו הדבר:

”בטיפול קרימינולוגי ההליך הפלילי כל הזמן ברקע. אי אפשר להתעלם ממנו. המטופלים מאוד מוצפים ממנו. הם מביאים את זה לחדר הטיפולים [...] למשל, אותו בחור שקבענו לגביו רמת מסוכנות בינונית גבוהה – עבדנו איתו, הסברנו לו מה זה. הוא ידע להגיד מה הסיכון שלו ומה עיוותי החשיבה שלו. אחרת מבחינתנו זה לא טיפול מוצלח. אנחנו רוצים שהוא יגיע להערכת מסוכנות, כשהוא כבר מכיר את מעגל העברה שלו. זו המטרה. אלו הם האלמנטים שמפחיתים מסוכנות. נדיר שאני אגיד בבית משפט משהו שהמטופל לא מכיר בכלל או לא יודע שזה מה שאני חושבת.” (שירי)

דבריה של שירי מאפיינים את דבריהם של כל אנשי הטיפול שראיינתי המטפלים בפוגעים. בשונה מאנשי טיפול המטפלים בנפגעות תקיפה מינית, הסבורים כי העדות בבית המשפט עלולה לחבל בתהליך הטיפולי, אנשי הטיפול המטפלים בפוגעים מינית מתארים כיצד ההליך המשפטי מקדם את התהליך הטיפולי. הסיבה לכך היא כי מדובר בגישות טיפוליות שונות במהותן. הגישה הרווחת כיום בטיפול בעברייני מין היא הגישה הקוגניטיבית-התנהגותית, שהוכחה כיעילה בהשוואה למשל לגישות טיפול פסיכו-דינמיות.⁸⁷ כל אנשי הטיפול שהשתתפו במחקר ומטפלים בעברייני מין העידו על עצמם כנוקטים גישה זו. הגישה הקוגניטיבית-התנהגותית מתמקדת בהתאמת תפיסות המציאות של המטופל, בשיפור יכולתו לזהות את מעגל הפגיעה⁸⁸ ובהגברת היכולת האמפתית של המטופל כלפי הנפגעים.⁸⁹ הטיפול מבוסס על עימות המטופל עם משמעות מעשיו הפוגעניים. אחד האמצעים

87 יש שתי גישות מרכזיות לטיפול בעברייני מין הנבדלות במטרותיהן: הגישה הראשונה מתמקדת בהורדת הסיכוי לרצידיביזם – חזרה על ביצוע העברה. גישה זו כוללת בטיפול היבטים הקשורים להשגת מטרה זו בלבד ואינה מקשרת בין העלאת איכות החיים להורדת רמת הרצידיביזם. הגישה השנייה מתמקדת בשיפור איכות החיים (Quality of Life) של עברייני המין. זאת, מתוך ההנחה ששיפור איכות החיים יגרום לירידה בסיכוי לרצידיביזם. גישה זו מתמקדת במציאת דרכים לסיפוק הצרכים הבסיסיים (Basic Needs) של עברייני המין, כדרך לשיקומו ולהפחתת הסיכוי שיחזור על עברות המין בעתיד. שיפור איכות החיים מתייחס לצרכים הפנימיים – כישורים, אמונות וערכים ולצרכים חיצוניים – חברתיים, תרבותיים, בין-אישיים, כישורי הורות, הכשרה מקצועית, תמיכה חברתית ויצירת הזדמנויות למימוש מטרות. להמשך קריאה בנושא ראו William L. Marshall et al., *Working Positively With Sexual Offenders: Maximizing the Effectiveness of Treatment*, 20 J. INTERPERS. VIOLENCE. 1096 (2005); Jerry L. Jennings & Steven Sawyer, *Principles and Techniques for Maximizing the Effectiveness of Groups Therapy With Sex Offenders*, 15 SEX. ABUSE. 251 (2003).

88 מעגל הפגיעה הוא ריטואל התנהגותי משתחזר המוביל את המטופל לפגוע.

89 טיפול בעברייני מין בישראל: אתגרים בווהוי, באפיון ובמענה טיפולי (מלי שחורי, שרה בן דוד Friedrich Losel & Martin Schmucker, *The Effectiveness of*; (2010) מאירי חובב עורכים).

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

לגיוס מטופלים לטיפול הוא השימוש בגורם מרתיע ("Or Else Factor") אשר במקרים רבים הוא הסנקציה הפלילית.⁹⁰ מסיבה זו, כפי שעלה בדבריה של שירי, המהלך הטיפולי עושה שימוש בדיווח התקופתי על ההתקדמות בטיפול בבית המשפט, כדי לגייס את המטופל לטיפול. השילוב של ההליך המשפטי בתהליך הטיפול גורם לחוויית הלימה בעת עדות איש הטיפול בבית המשפט.

דוגמה נוספת לחוויה של הלימה בין הטיפול למשפט עלתה רק מאשת טיפול אחת, אולם היא מוסיפה נקודת מבט מעניינת וייחודית. יעל (עובדת סוציאלית) חוותה הלימה בשל העובדה שבית המשפט הראה בקיאות בשיח הטראומה. בשונה מאנשי טיפול אחרים, מקור חוויית ההלימה אצל יעל לא היה המידה שבה השפה הטיפולית שלה התאימה לשפה המשפטית, אלא להפך, מקור ההלימה היה המידה שבה בית המשפט הראה בקיאות בשפה הטיפולית. בשל כך היא הרגישה שהשפה הטיפולית המתמקדת בהשלכות הטראומטיות על נפגעות תקיפה מינית זוכה למקום בדיון המשפטי:

"הרגשתי שהשופט מדבר את השפה שלנו. היתה תחושה שמדברים את השפה של חוויית הפוסט-טראומה. למשל הסנגור שאל אם זה יכול להיות שמישהו שנפגע על ידי אב חורג יזמין את האב החורג לחתונה שנתיים-שלוש לפני שהוא מתלונן. אני הרגשתי שאני בכלל לא צריכה לענות, כי הייתה לי תחושה שהדברים יושבים שם בבית משפט. עניתי אבל התחושה הייתה שאנשים עברו כבר כברת דרך".

(ג) משחק

בפרק הקודם, שהתמקד בהרגשת חוסר ההלימה בין הטיפול למשפט, דנתי בהתייחסות של אנשי הטיפול לתמת ה"משחק" בדיון המשפטי. אנשי הטיפול התייחסו להרגשת חוסר השייכות למשחק ולמקום שהם מקבלים בדיון המשפטי, שנובע מהאופן שבו הם נתפסים בבית המשפט: האופן שבו הם מציגים את עצמם בפני בית המשפט, מידת הכבוד שלהם זוכים, מידת המהימנות שמייחסים לדבריהם, המידה שבה הם מרגישים שיתוף פעולה עם עורך הדין המזמין אותם להעיד ולחוויית החקירה הנגדית התוקפנית. לעומתם, העדים, שחוו חוויית

Treatment for Sexual Offenders: A Comprehensive Meta-Analysis, 1 J. EXP. CRIMINOL. 117 (2005); WILLIAM L. MARSHALL, DANA ANDERSON & YOLANDA FERNANDEZ, COGNITIVE BEHAVIORAL TREATMENT OF SEXUAL OFFENDERS (1999); ROBERT E. LONGO, LAREN BAYS & STEVEN SAWYER, WHY DID I DO IT AGAIN & HOW CAN I STOP IT? (1989)

90 יש לציין כי במחקרים על עמדות טיפוליות שונות נמצא כי מטפלים, שנקטו אסטרטגיות התערבות המכוונות התנהגות (Directiveness) בצורה אמפתית, אשר שמה דגש על תגמול (Rewardingness), נחלו הצלחות רבות יותר בשינוי דפוסי ההתנהגות של מטופליהם, מאשר אלו שנקטו עמדה טיפולית מעמתת תוך קונפליקט ויחס שיפוטי. להמשך קריאה ראו תליה אתגר עברות מין בקרב בני נוער (1996); William L. Marshall & Gerris A. Serran, *The Role of the Therapist in Offender Treatment*, 10 PSYCHOL. CRIME. L. 309 (2004).

הלימה, מתייחסים לאלמנטים דומים בחיוב ומתמקדים בעיקר בהתאמה האישיותית למרחב המשפטי ובמקומם בדיון המשפטי:

(1) התאמה אישיותית למרחב המשפטי

אנשי הטיפול אינם מבטאים הרגשה של שייכות למשפט, אך חלקם מתארים כיצד הם שואבים הנאה מהמשחק המשפטי. למשל, חלק מאנשי הטיפול מתייחסים בחיוב ל"הצגה" העצמית ולחשיפה הנדרשת בעדות:

"זה, בין השאר, קשור בחלקים יותר מעזים להיחשף. פסיכולוגים לא אוהבים להיחשף בעצמם אלא לחשוף. לי אין לי עם זה קושי, כי החשיפה מחייבת נקיטת עמדה. פסיכולוגים בדרך כלל לא נוקטים עמדה. אני כן, גם מול מטופלים. במובן זה אני אחרת." (ענת)

חווית ההלימה נובעת לרוב מחלקים אישיותיים השואבים הנאה מההזדמנות להביע עמדה במעמד פומבי. היבט אחר הגורם הנאה מיוחס לחוויה האינטלקטואלית בשלב כתיבת חוות הדעת ולהרגשה של ייחודיות המבט הדיסציפלינרי ותרומתו המשמעותית להליך המשפטי:

"לכתוב את חוות הדעת היה מרתק. זה גם מאוד מאתגר אותי כי את קוראת פרוטוקולים של משפט שלם ומתבוננת בהם מנקודת מבטך כעדה מומחית. את יודעת לקרוא את הסימפטומים, שאף אחד לא ראה ולא התייחס אליהם, את הדינמיקות. זה מרתק וגם מתסכל נורא. אני אוהבת לעשות את האנליזה הזאת, אני אוהבת לכתוב וזו הזדמנות להביא את המומחיות שלך לביטוי." (שלומית)

(2) מקומם של אנשי הטיפול בדיון המשפטי

ביטויי ההלימה שתוארו, באשר לדינמיקה עם אנשי המשפט, התייחסו לחוויה של שותפות וברית עם עורכי הדין שמטעמם העיד איש הטיפול, לחוויה של חקירה נגדית הוגנת המתמקדת במישור המקצועי של העדות ולחווית השופטים כקשובים, מתעניינים ומודעים לתרומתו של איש הטיפול להכרעה השיפוטית.

אנשי הטיפול שתיארו חוויה חיובית בקשר עם עורך הדין שהזמין אותם להעיד סימנו את שלב ההכנה לעדות כגורם לחוויה החיובית וכמסייע ביצירת הרגשה של שותפות לדרך:

"עם התובע הרגשתי מאוד נוח כי הרגשתי שהוא בא מהצד של הנפגע. פגשתי אותו פעמיים לפני וגם האופי שלו. הוא היה מאוד תקשורתי. מאוד מדבר ומספר ומבין את העניין ואכפתי. זה גרם לי להרגיש חלק." (יעל)

באשר ליחסו של עורך הדין מן הצד שכנגד, ההתייחסויות החיוביות כלפי החקירה הנגדית, היו מצומצמות וכאמור הובעו בעיקר מצדם של עדי התביעה. אנשי הטיפול הרגישו חוויה חיובית כל זמן שהחקירה הנגדית התמקדה בנושאים המקצועיים והייתה עניינית ולא תוקפנית:

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

“הסגור שאל שאלות, שאלות נוקבות, אבל הוא לא היה תוקפן. לא היתה תחושה שהוא מנסה להעמיד אותי במבחן ולמצוא כל דרך להוכיח שאני לא אמינה. זה היה בסדר. הוגן. הרגשתי שהוא מנסה למשל לבחון את המקצוענות שלי אבל לא בצורה תוקפנית. הוא עשה את העבודה שלו. הייתי מודעת לתוקפנות, שיכולה להתלוות לחקירה, אבל היא לא היתה שם”. (יעל)

מדבריה של יעל (עובדת סוציאלית), ניתן להבין כי גם כאשר חוויית העדות היא חיובית, הציפייה והדריכות, לקיומה של חקירה נגדית תוקפנית, קיימת תמיד. הביטויים המתארים חוויה חיובית מול השופטים, עולים גם הם, מדבריהם של עדי התביעה בלבד. השופטים מתוארים כרוחשי כבוד למקצועיות של העדים, לתרומתם הייחודית לדיון המשפטי וכקשובים לדבריהם:

“מול השופט החוויה שלי בדרך כלל היא שעומד מולי אדם, שרוצה להבין ולקבל כמה שיותר אינפורמציה, כדי לקבל החלטה. תחושה של כבוד הדדי והערכה הדדית ורצון כן לשמוע אותי”. (ענת)

כפי שדנתי קודם לכן, קיים הבדל מהותי בין גישת הטיפול בנפגעות תקיפה מינית לבין גישת הטיפול בפוגעים. בשל כך אנשי הטיפול המטפלים בנפגעות סבורים כי ההליך המשפטי פולש למרחב הטיפולי ופוגע בו, לעומתם אנשי הטיפול המטפלים בפוגעים מתארים כיצד ההליך המשפטי תורם לתהליך הטיפולי ומקדם אותו, בכל הקשור לגיוס מוטיבציה לטיפול ולעימות המטופל עם משמעות מעשיו והשלכותיהם.

בשל הזיקה בין הטיפול בפוגעים להליך המשפטי המנוהל נגדם, הגבול בין המרחב המשפטי למרחב הטיפולי מיטשטש ובמונחים של תפקידים במשחק, השחקנים המשפטיים מקבלים מקום משמעותי בטיפול בפוגע ולהפך, אנשי הטיפול מקבלים תפקיד בהליך המשפטי. השחקנים המשפטיים מקבלים תפקיד חשוב בתהליך העימות בטיפול של הפוגע עם חומרת מעשיו ועם השלכותיהם. תהליך העימות מתייחס לדפוסי התנהגות פוגעניים, לעיוותי המחשבה המובילים את הפוגע לבצע עברות מין ולהשלכות המעשים על גורל הנפגעים ועל גורלו שלו. מטרת הטיפול היא לגרום למטופל להפנים את השלכות דפוסי החשיבה וההתנהגות שלו ולפעול לשנותם.

שגית (קרימינולוגית) מתייחסת לאלמנט המעמט, בטיפול בעברייני מין ומראה כיצד חלק ממה שמקיים את העימות הוא הנוכחות הסמלית של שחקנים משפטיים בתודעה הטיפולית:

“הטיפול בפוגעים הוא קונפרונטטיבי, כשזו יכולה להיות קונפרונטציה אמפתית. לא משאירים דברים לא מדוברים [...] בסופו של דבר חוות הדעת נשלחת לבית המשפט. והעובדה הזו נוכחת בתודעה הטיפולית כל הזמן. זה כאילו שבחדר הטיפול נמצאים כל הזמן הסגור, שירות המבחן, הרשות לשיקום האסיר. כל הזמן מסביב. בהתחלת הטיפול ההשפעה היא טובה כי זה מגייס את המטופל להתמיד בטיפול. ככל שהטיפול מתקדם המטרה היא שהמוטיבציה שלו תהיה פנימית, אך בכל העת בית המשפט נמצא בתודעה הטיפולית. גם במקרים, שבית המשפט החליט שהוא יהיה בטיפול במקום

במאסר, ההגעה שלו אלי היא מתוך המחשבה, שבזכות הטיפול הוא לא בכלא. יש משהו שמביא לחדר הטיפול הכרת תודה או אהדה”.

כאמור, קיימת הלימה בין השיח המעמדת את הנאשם עם השלכות מעשיו, המאפיין את הדיון המשפטי לבין העימות הדומה הנעשה בטיפול. נוסף על הדמיון בשיח נדמה כי קיים דמיון, בין המרחב הטיפולי למשפטי, גם בהרכב ה”שחקנים”, בין שיהיו נוכחים בצורה ממשית בדיון המשפטי או בצורה סמלית בתהליך הטיפולי.

כשם שהשחקנים המשפטיים מקבלים תפקיד משמעותי בתהליך הטיפולי כך אנשי הטיפול הם בעלי תפקיד משמעותי בהליך המשפטי. במקרים שבהם הטיפול בפוגע הוא בהוראת בית משפט, המטפל מתבקש לדווח לבית המשפט על התקדמות הטיפול. מרבית המטפלים תופסים את תפקידם הדיווחי בהליך המשפטי כחלק אינהרנטי ממערכת יחסי הטיפול ואף כגורם מעודד שינוי:

”המטופל הוא בסוג של מצוקה. נניח פדופיל, שלא יכול להגיע לשום סיפוק בצורה חוקית הוא בסוג של מצוקה. הוא כל הזמן חי בחוויה של מחסור או פחד או חרדה. את המצוקה הזו אפשר למנף למוטיבציה לטיפול. העדות שלי מראה למטופל, שאני מכיר אותו על בוריו. שיש אדם אחד בעולם, שידוע מי הוא עמוק בפנים. אני יכול להביא דוגמאות מהיום, לספר לבית המשפט היכן המטופל היה בעת ביצוע העברות [מבחינה רגשית – ע.כ] והיכן הוא היום. אני עובד איתו בשקיפות מלאה, מהבחינה הזו, לכל אורך הדרך הטיפולית. אין משהו שאני אומר בבית משפט שהוא נתקל בו לראשונה. הוא כנראה קצת נבוך ובטח לא קל לו עם זה, אבל מצד שני גם בטיפול לא קל. גם שם אני מעמדת אותו ולכן העדות בבית המשפט היא למעשה המשך ישיר של הטיפול” (עמיר)

לדיווח קיימת חשיבות שיקומית מאחר שבאמצעותו נשמרת השקיפות של הטיפול והעקביות של המסרים המועברים בו ובמקביל בבית המשפט. עם זאת, הדיווח יכול להגביל את המידה שבה המטופל יכול להיות אותנטי במרחב הטיפולי, כפי שעולה מדבריו של מאיר:

”במהלך טיפול אנחנו מגישים סיכומי ביניים. זה נותן מוטיבציה למטופל לעבוד ביתר רצינות. מצד שני, אנחנו מתלבטים אם לקבל לטיפול אדם הנמצא בהליך משפטי כי קשה לו להיות לגמרי כן עם מהלך הטיפול. הוא שוקל כל דבר, שהוא אומר, בהתאם לאופן בו דבריו ישפיעו על המשפט שלו”.

מאיר (עובד סוציאלי קליני) מציג עמדה מורכבת, באשר להלימה בין המשחק הטיפולי למשחק המשפטי. מחד גיסא, מסכים עם העובדה שהסנקציה המשפטית מחזקת את ההתגייסות לטיפול ומאידך גיסא, מביע חשש בנוגע למידה שבה המטופל יכול להיות אותנטי בטיפול, בהיותו מודע לתפקידו הדיווחי של המטפל. יש לציין כי מאיר הוא היחיד המחזיק בעמדה זו מבין אנשי הטיפול בעברייני מין, שרואינו למחקר.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות
אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

חויית ההלימה בין תהליך הטיפול להליך המשפטי בוטאה בעיקר על ידי אנשי הטיפול
המטפלים בפוגעים מינית. בין אנשי הטיפול המטפלים בנפגעות היו כמה שתיארו חוויות
הלימה, בין הטיפול למשפט, אציין כי מדובר בכמה התבטאויות מצומצם ומסויג.
מרבית ביטויי ההלימה היו קשורים לברית הנוצרת בין המטפל למטופל, עקב שותפות
המטפל בהליך הפלילי, לצד המטופל. לדעת חלק מאנשי הטיפול, עדות המטפל בהליך
המשפטי מהווה הבעת אמון של המטפל במטופלת ובסיפור הפגיעה שלה:

“אני חושבת שהעדות מעניקה למטופלים חוויה שיש משהו שנלחם עבורם,
שנמצא איתם, שידוע את האמת, שמבין אותם, שעומד לצדם. זה כל כך הפוך
מהחוויה הראשונית שלהם.”

דבריה של דלית מקבלים הד גם בכתיבה המקצועית העוסקת במשמעות הסולידריות של
המטפל ביחס למטופלת. הסולידריות מהותית לבניית יחסי אמון ולהשבת תחושת הביטחון
והשלטה⁹¹ והיא מהותית במיוחד, לפי דבריה של דלית, נוכח נדירותה ולכן מהווה כחוויה
רגשית מתקנת⁹² בעלת ערך שיקומי רב.

ד. סיכום

המחקר דן בשאלה רחבה באשר למפגש בין הטיפול למשפט, ומתמקד במקרה בוחן והוא
חויית העדות של אנשי טיפול בבית המשפט, בהליכים פליליים, בתיקי עברות מין.
ממצאי המחקר מצביעים על חוויה דומיננטית של פער וניגודיות בין הטיפול למשפט,
שהתבטא בעושר התבטאויות המצביעות על חויית ניגוד בין עולמות השיח ומיעוט
התבטאויות המצביעות על חויית הלימה. שתי החוויות שתוארו – הניגוד וההלימה – נגעו
בשלוש תמות מרכזיות: הדימויים של אנשי הטיפול על בית המשפט והיחס ביניהם לבין
ההתנהלות במציאות; היחס בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית וה“משחק” המשפטי
המתייחס לכללי ההתנהלות בדיון המשפטי.

91 לואיס הרמן, לעיל ה"ש 82, בעמ' 165.

92 חוויה רגשית מתקנת – מושג מתחום הטיפול, אשר פותח על ידי הפסיכואנליטיקאים פרנץ
אלכסנדר ותומס פרנץ', במהלך ניסיונם לפתח מודל לטיפול דינמי קצר מועד. החוויה המתקנת של
טמונה במערכת היחסים בין המטפל למטופל ונועדה לסייע למטופל להשתחרר מההשפעות של
אירועים טראומטיים בעברו. החוויה מתאפשרת באמצעות כמה שלבים: ראשית, המטפל מזהה
את מוקד הקונפליקט של המטופל ויוצר אתו ברית טיפולית חיובית באמצעות תגובות אמפתיות,
גמישות וסובלניות. בשלב הבא, המטפל מעורר מחדש בחדר הטיפול את אותם המצבים הרגשיים
הבלתי-נסבלים עבור המטופל, תוך שהוא נוקט גישה שונה מאשר האדם אשר עמד מול המטופל
באירוע האמיתי. בצורה הזו, מקבל המטופל הבנה מחודשת לגבי הקשיים המעסיקים אותו ולומד
כי תגובותיו הרגשיות בסיטואציות הללו אינן רציונליות. להמשך קריאה ראו Marianne H. Eckardt, *Franz Alexander: A Unique Outstanding Pioneer*, 29 J. AM. ACAD. PSYCHOANAL.
105 (2001).

מרבית אנשי הטיפול חוו פער בין הדימוי הנשגב ורודף הצדק שייחסו לבית המשפט לבין ההתנהלות במציאות שהייתה לעתים תוקפנית, אדישה, פורמליסטית וטכנית. השפה המשפטית תוארה על ידי מרבית אנשי הטיפול כמדויקת, דיכוטומית, חסרת יכולת להכיל מורכבות, גברית ואובייקטיבית ולעומתה השפה הטיפולית תוארה כעמומה, מורכבת, נשית וסובייקטיבית. המשחק המשפטי תואר כלא־אותנטי, תוקפני, אדיש, טכני, מעורר יריבות ומזלזל בכבודו המקצועי של איש הטיפול.

חווית ההלימה בין הטיפול למשפט היא בבחינת אחד החידושים שהמחקר מציע. חווית ההלימה התבטאה בדמיון בין השפה הטיפולית לשפה המשפטית, שתואר על ידי חלק מאנשי הטיפול שעקרונות הטיפול שלהם נשאו דמיון לשפה המשפטית. ביטוי נוסף לחווית ההלימה התבטא בהנאה מההשתתפות במשחק המשפטי, בביטויים שהעידו על קבלת יחס מכבד ומעריך והרגשה של שותפות בהליך ובביטויים שהצביעו על תרומתו המשמעותית של ההליך המשפטי להתקדמות תהליך הטיפול.

חידוש נוסף העולה מהתייחסויות אנשי הטיפול מצביע על הבדל בין החוויה של עדי התביעה לחוויה של עדי ההגנה, המתבטא בשני תחומים מרכזיים:

1. הקשר בין אנשי הטיפול לאנשי המשפט – כל משתתפי המחקר תיארו חוויות שליליות באינטראקציה בינם לבין אנשי המשפט. עם זאת, היו עדים שתיארו חוויות חיוביות וכולם היו עדי תביעה. עדים אלו תיארו תחושות של שותפות לדרך עם הפרקליט המנהל את התיק, כבוד למקצועיותם במהלך החקירה הנגרית על ידי הסנגור והוגנות ורצון להקשיב מצדם של השופטים.

2. השפעת ההליך המשפטי על המרחב הטיפולי – אנשי הטיפול המטפלים בנפגעים העידו בעיקר על חווית ניגוד בין המשפט לטיפול, בכל הקשור להשפעת ההליך המשפטי על המרחב הטיפולי. ההליך המשפטי נחווה כפולש למרחב הטיפולי וכמחבל בפרטיותו, ביכולת לאפשר תהליכים תוך נפשיים, שנועדו לשם עיבוד המשמעות הסובייקטיבית של הפגיעה והשלכותיה, באופיו האינטר-סובייקטיבי של הקשר הטיפולי ובחלוקת התפקידים בין המטפל למטופל ההופכת את המטפל לנבחן ולנשפט על ידי המטופל. חוויות ההלימה, שתוארו על ידי עדי התביעה, היו מסויגות ומועטות והתמקדו בעיקר בתחושת השותפות בין המטפל למטופל בהליך המשפטי.

לעומת עדי התביעה, עדי ההגנה, שמטפלים בעברייני מין, תיארו בעיקר חוויה של הלימה הקשורה לגישה הטיפול הקוגניטיבית-התנהגותית, הנהוגה בטיפול בעברייני המין. גישה זו מאופיינת בסגנון המעמת את המטופל עם דפוסי החשיבה המובילים אותו לביצוע עברות ועם השלכות מעשיו. עימות דומה נעשה גם בבית המשפט, על כן ההליך המשפטי מהווה גורם התומך ומקדם את התהליך הטיפולי.

תרומת המחקר נוגעת לשאלת המחקר הרחבה כשם שלמקרה הבוחן, והיא משלבת בין תפיסה רעיונית לבין יישומים פרגמטיים.

המחקר מציע בחינה של היתכנות שילוב שיח טיפולי ושיח משפטי לכדי יצירת שיח שלישי המשלב בין המטרות החברתיות של הדיסציפלינות והופכן מאחד המקורות לפער בין המשפט לטיפול, כפי שתואר בתחילת המאמר, לבסיס החיבור.

בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין (הליכים פליליים)

אחד הזרמים המשפטיים המחברים בין מטרות המשפט למטרות מקצועות הטיפול הוא זרם המשפט הטיפולי התופס את המשפט כסוכן טיפולי ומתמקד בהשפעה שיש למשפט על הרווחה הרגשית (Well Being) של אלו הלוקחים בו חלק. בשל כך מטרת גישת המשפט הטיפולי היא להציע שינויים בחוקים, בכללים ובנוהגים המשפטיים במטרה להפכו לבעל ערך טיפולי.⁹³ המשפט הטיפולי מעודד שילוב תובנות מתחום מדעי ההתנהגות במשפט. דוגמה לכך יכולה להיות בחקר הכללים המשפטיים, שנועד לבדוק את המידה שבה הם יכולים לשרת מטרה טיפולית;⁹⁴ חקר המידה שבה הליכים משפטיים יכולים לקדם מטרות טיפוליות;⁹⁵ וחקר הדרכים להתנהלות, מקדמת מטרות טיפוליות של השחקנים המשפטיים.⁹⁶

93 דיוויד ב' וקסלר "תורת המשפט הטיפולי: סקירה" מחקרי משפט כו 367 (2010); LAW IN THERAPEUTIC KEY: DEVELOPMENTS IN THERAPEUTIC JURISPRUDENCE (David B. Wexler & Bruce J. Winick eds., 1996); DAVID B. WEXLER, THERAPEUTIC JURISPRUDENCE: THE LAW AS THERAPEUTIC AGENT (1990).

94 כך, למשל, ניתן לשאול שאלות כגון כיצד ההכרה בזכות לסרב לקבל טיפול פסיכיאטרי יכולה להיות בעלת השלכות טיפוליות; האם הקביעה של היעדר כשירות לעמוד לדין עלולה להיות בעלת השפעות אנטי-טיפוליות וכיצד ניתן להבנות מחדש את ההליך כדי להימנע מהן; אילו שינויים יש לערוך בהליך הפלילי כדי שיתאים לצורכי נפגעי העברה; מהי ההשפעה הטיפולית שיש לחובת הדיווח על עברות מין על הקהילה ועל עובדי מערכת אכיפת החוק; מהן ההשפעות האישיות שיש בעקבות תיוג אשמים כעוברי חוק או כעברייני מין. להמשך קריאה בתחום ראו Dana Segev, *The TJ Mainstreaming Project: An Evaluation of the Israeli Youth Act*, 7 ARIZ. SUMMIT L. REV. 527 (2013); Bruce J. Winick, *Therapeutic Jurisprudence: Enhancing the Relationship between Law and Psychology*, 9 LAW & PSYCHOL. REV. 30 (2006).

95 כך, למשל, ניתן לשאול שאלות כגון האם דיון המתקיים בין שופט לנאשם, בעת שהנאשם מודה במסגרת הסדר טיעון, יכול לשנות את המידה שבה הנאשם לוקח אחריות על מעשיו ויכול להשפיע על נכונותו לקבל טיפול ולהצליח בו; כיצד ניתן למתן את אלמנט האילוף בהמרת הליכים פליליים לבתי משפט לסמים וכיצד אלמנט האילוף משפיע על הצלחת תוכנית הגמילה; כיצד מערכת המשפט יכולה לסייע בהעצמת נפגעי עברה; מהן ציפיותיהם של נפגעי העברה ממערכת המשפט; כיצד מערכת המשפט יכולה להקל את סבלם של נפגעי העברה וכיצד היא יכולה למנוע גרימת נזק נוסף. להמשך קריאה בתחום ראו David B. Wexler, *Therapeutic Jurisprudence and Readiness for Rehabilitation*, In REHABILITATING LAWYERS PRINCIPLES OF THERAPEUTIC JURISPRUDENCE FOR CRIMINAL LAW PRACTICE 169 (David B. Wexler ed., Bruce J. Winick, *Therapeutic Jurisprudence*; 94; לעיל ה"ש 94; Winick, *Therapeutic Jurisprudence*; 2008) *Jurisprudence and Victims of Crime*, in VICTIM PARTICIPATION IN JUSTICE: A THERAPEUTIC JURISPRUDENCE PERSPECTIVE (2008).

96 כך, למשל, ניתן לערוך מחקר הדין בשאלות כגון מהן מגוון הדרכים בהן השחקנים המשפטיים יכולים לבצע את תפקידם, כך שיהיה להם ערך טיפולי; מהם מגוון התפקידים החדשים בהם אנשי טיפול יכולים להשתלב כיועצים לעורכי דין, בתחומים הקשורים למפגש בין המשפט לבריאות הנפש ולשיקום עוברי חוק; כיצד ניתן לשנות את האופן שבו אנו מתייחסים למערכת המשפט ולנושאי התפקיד בה; מהן הדרכים שבהן עורכי דין יכולים לסייע ללקוחות להתמודד עם החרדה והמתח שנגרמים על ידי ההליך המשפטי; מהם האופנים שבהם שופט יכול לקיים דיון בגזר הדין של נאשם בצורה אשר תעודד מוטיבציה לעמוד בתנאים המגבילים; כיצד סנגורים יכולים ליעץ ללקוחות שלהם לגבי העברה מקיום הליכים בבית משפט רגיל לקיומם בבתי משפט טיפוליים, מבלי לוותר על זכויותיהם המשפטיות; כיצד חוקרים יכולים לחקור נאשמים באופן שיוכל לתרום לשיקום שלהם; כיצד יכולה המערכת לסייע בתהליך שילוב מחדש של אסירים משוחררים

בהקשר זה המחקר הנוכחי יכול להוות תשתית טובה לגיבוש תוכנות, באשר לאופן שבו ניתן לשלב ידע מתחום הטיפול בהליכים משפטיים, תוך התייחסות לגורמים המייצרים חוויית עדות שלילית וחוויית ניגודיות בין המשפט לטיפול. זאת, בשאיפה להיטיב את חוויית העדות ואת המוכנות של המשפט להקשיב לשיח אחר. תוכנות אפשריות שניתן לבחון יכולות להיות יצירת קוד אתי לחקירת עדים מומחים ועדים רגילים המעידים עדות מקצועית או שינוי הליך העדות כך שיתאים לעדות מקצועית.⁹⁷ כיוון המחקר הנוכחי יכול גם הוא להתרחב ולכלול את חווייתיהם של אנשי המשפט בעת העדה או חקירה של אנשי טיפול. מתוך הבנת חווייתיהם של אנשי המשפט, ניתן יהיה לבחון אילו מושגים מרכזיים מעצבים את חווייתיהם, לבדוק את המפגש בינם לבין מושגי המפתח שעיצבו את חווייתיהם של אנשי הטיפול ולבחון כיצד כל אלו מכוננים את שני סוגי השיח הדיסציפלינרי ואת המפגש ביניהם.

למחקר הנוכחי תרומה גם באשר לריכוך התפיסה המנוגדת בין הטיפול למשפט. ביטויי חוויית ההלימה, בין הטיפול למשפט, שעלו מחלק מאנשי הטיפול, מעידים על כך שיש אפשרות לגישור בין העולמות וליצירת הבנה מעמיקה באשר לרציונל, המקצועי ואף ההומני המנחה את התנהלות ההליך המשפטי, הקובע בין השאר את אופי חקירת העדים בבית המשפט. דיסציפלינות הטיפול יכולות לפתח תוכניות לימוד משולבות המציידות את אנשי הטיפול בידע מעמיק על ההליך המשפטי, על מערכת המשפט ועל תפקידם בהליכים משפטיים. תכניות אלו יכולות ללמד את אנשי הטיפול את עקרונות השפה המשפטית, כללים לכתיבת חוות דעת וכתיבה שוטפת בתיקים טיפוליים וכן את כללי ההתנהלות בבית המשפט ודרכים להתמודדות עם חקירה נגדית. ללמידה כזו ערך רב, בין שתיעשה במסגרת קורסים להכנה לעדות, התמחויות טיפוליות פורנזיות או במסגרת הקמת מסלולי לימוד אקדמיים המשלבים בין משפט למקצועות הטיפול. בקיאות בשני תחומי הידע מקלה באופן משמעותי על חוויית העדות, בכך שהיא מסייעת בתיאום בין הציפיות מההליך למתקיים במציאות, בכך שהיא מציידת בכלים להתמודדות עם חקירה משפטית ומגבירה את היכולת לתרום באופן מותאם ויעיל להליך. פיתוח שיח שלישי, המגיע מכיוונה של הדיסציפלינה המשפטית כשם שמכיוונה של דיסציפלינות הטיפול, הוא בבחינת התגלמות של התקרבות הדדית ושל ריכוך פערי השיח שלא כולם הם בבחינת רע הכרחי. במובן זה תרומתו של המחקר הנוכחי היא להניח בסיס לבדיקת אפשרות שכזו, מתוך ההכרה במציאות שלפיה תפקידם של אנשי הטיפול בהליך המשפטי נעשה, עם השנים, משמעותי ושכיח.

בקהילה; אילו שינויים יש לערוך במערכת הכליאה כדי לעודד שיקום. להמשך קריאה ראו Winick, *Therapeutic Jurisprudence*, לעיל ה"ש 94.
 97 דוגמה לכך יכולה להיות בחינת הליך ה-Hot Tub Process, שלפיו נהוג להעיד עדים מומחים באוסטרליה. בהליך, חוות הדעת מוגשות לבית המשפט לפני עדויות המומחים, עדויות המומחים ניתנות באותה העת בפאנל המאפשר הצגת שאלות זהות לכולם וניתנת הזדמנות לעדים להגיב האחד לשני. בצורה זו יכול בית המשפט להתמודד בזמן אמת עם שאלות המתעוררות עקב חוות הדעת המנוגדות. להמשך קריאה בנושא ראו Elizabeth Reifert, *Getting into the Hot Tub: How the United States Could Benefit from Australia's Concept of "Hot Tubbing" Expert Witnesses*, 89 U. DET. MERCY L. REV. 103 (2011).